

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI
SAMARQAND DAVLAT CHET TILLAR INSTITUTI
ROMAN-GERMAN TILLARI FAKULTETI
ISPAN VA ITALYAN TILLARI
KAFEDRASI

USMONOV DADAXON UMIRQUL O‘G‘LI

**ITALYAN TILIDA FE‘LLARNING NOANIQ SHAKLLARI VA
ULARNING SINTAKTIK VA MORFOLOGIK TAHLILI**

5120100 – filologiya va tillarni o‘qitish (italyan tili) ta’lim
yo‘nalishi bo‘yicha bakalavr darajasini olish uchun
taqdim etilayotgan

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

**“HIMOYAGA TAVSIYA
ETILADI”**

“Ispan va italyan tillari”

kafedrasi mudiri

_____ dotsent

Begmatov A.B.

2016 yil “ ____ ” _____

ILMIY RAHBAR:

_____ o‘qituvchi

Hakimov M.R.

SAMARQAND - 2016

Mundarija

KIRISH

I Bob. Italyan tilida fe'l va uning o'ziga xos xususiyatlari

- 1.1 Italyan tilida fe'lning grammatik mohiyati
- 1.2 Italyan tilida fe'llarning morfologik va funksional tasnifi.
- 1.3 Italyan tilida fe'lning o'ziga xos grammatik kategoriyalar

I bob bo'yicha xulosa

II Bob. Italyan tilida fe'llarning noaniq shakllari

2.1. Italyan tilida *Participio*, *Gerundio*, va *Infinito* fe'lning noaniq shakllari sifatida

2.2. Italyan tilidagi *Participio*, *Gerundio*, va *Infinito*larning yasalish strukturasi

II bob bo'yicha xulosa

III-Bob. Italyan tilida fe'llarning noaniq shakllari(*Participio*, *Gerundio*, va *Infinito*) ning morfologik va sintaktik xususiyatlari

- 3.1. *Participio*, *Gerundio*, va *Infinito*larning morfologik tahlili
- 3.2. *Participio*, *Gerundio*, va *Infinito*larning sintaktik tahlili

III bob bo'yicha xulosa

Xulosa

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

KIRISH

So'nggi yillarda fan va ta'lim sohasiga alohida e'tibor qaratilishi tadqiqotchilar oldiga nazariy va amaliy sohalarida ma'suliyatli vazifalarni qo'ydi. Bunday vazifalardan biri chet tillarni o'rganish va o'rgatishdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimovning ta'biri bilan aytganda, "Bugun jahon hamjamiyatidan o'ziga munosib o'rin egallashga intilayotgan mamlakatimiz uchun, chet ellik sheriklarimiz bilan hamjihatlikda, hamkorlikda o'z buyuk kelajagini qurayotgan xalqimiz uchun xorijiy tillarni mukammal bilishning ahamiyatini baholashning hojati yo'qdir".¹ Mustaqil yurtimiz O'zbekistonda vatanimiz ravnaqi, gullab yashnashi, talaba yoshlarning har tomonlama bilim olishlari, ularning bo'sh vaqtlarini to'g'ri tashkil etish, chet tillarni o'rgatish va jahon hamjamiyati bilan davomiy aloqada bo'lishga hukumatimiz tomonidan katta ahamiyat berib kelinmoqda. Jumladan, O'zbekiston va Italiya davlatlari o'rtasida ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, madaniy aloqalar rivoji uchun italyan tilini O'zbekistonda o'rgatish 1999-yildan yo'lga qo'yildi. Bunday murakkab vazifani muvaffaqiyatli ado etish uchun esa dastavval kuchli mutaxassislar zarurligi ta'kidlandi. Zero, yurtboshimiz Islom Abdug'anievich Karimov "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" asarida ta'kidlaganlaridek, "shuni unutmasligimiz kerakki, kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo'lishi farzandlarimizning bugun qanday ta'lim va tarbiya olishiga bog'liq"². Sharq dunyosida azaldan ilm fanga juda katta e'tibor berib kelingan va ilmni o'rgatuvchi kishininig ma'suliyati juda katta hisoblangan. Zero, "ilmga amal va rioya qiluvchi bo'linglar, uni faqat hikoya qiluvchi bo'lmanglar" – deyiladi hadislarda. Shunday ekan yetishib chiqayotgan yosh kadrlarni zamon talablariga mos ravishda ta'lim berish katta ma'suliyat, bilim va g'ayrat yana yaxshi mutaxassis talab qiladi. Darhaqiqat, xorijiy tillarni jumladan, italyan tilini har tomonlama chuqur o'rganish

¹ Karimov I.A" *Barkamol avlod- O'zbekiston taraqqiyotining poydevori*"– T.:O'zbekiston,1998. 8-bet.

² B.Mirkomilov, O. O'ralova, P. Muhammadiyev "Ma'naviy tiklanish va o'zlikni anglash" Toshkent "muharrir nashriyoti" 2010 4-bet

bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri bo'lmog'i lozim. Shunday ekan, biz ham ushbu bitiruv malakaviy ishimizda aynan italyan tilini chuqur o'rganishga yordam bo'ladigan o'zbek talabarlari italyan tilini o'rganishlarida asosiy vosita hisoblanadigan o'quv qo'llanma tuzilishi va unda morfologiyaning ahamiyati, ikki tilda so'z turkumlari, ular o'rtasidagi o'xshash va noo'xshash tamonlarini farqlarni ko'rsatishni oldimizga maqsad qilib qo'ydik.

Mavzuning dolzarbligi. 2005-yildan buyon italyan tili birinchi til sifatida o'qitilishi yo'lga qo'yildi. O'zimizda italyan tilini o'rgangan o'qituvchilar darslarni o'zbek guruhlariga o'zbek tilida olib borsada, asosiy grammatik qo'llanmalarning tarjimalarini rus tilidatopish mumkin. Foydalaniladigan barcha adabiyotlar italyan yoki rus tilida yozilganligi sababli bu muammo o'rganilish bosqichida turibdi. O'z o'zidan ma'lum bo'ladiki, o'zbek talabalariga italyan tili morfologiyasini o'rgatishda o'zbek tilida yaratilgan o'quv qo'llanmalarning deyarli yo'qligi va ikki til grammatikasida so'z turkumlari o'rtasida farqlar mavjudligi, o'zbek talabalarida italyan tili so'z turkumlarini tushuntirishda o'z ona tili grammatikasi bilan qiyoslab tushuntirish eng muhim dolzarb masalaga aylanadi.

Italyan tili grammatikasining ko'plab xususiyatlari romanshunos tilshunoslar tomonidan har tomonlama ishlab chiqilgan. Biroq, shuni ta'kidlash kerakki, italyan tili morfologiyasida mustahkam va keng o'rin egallagan fe'l so'z turkumi o'ta serqirraligi bois hanuz ilmiy tadqiqotlar ob'ekti bo'lib kelmoqda. Xususan, fe'l so'z turkumiga xos grammatik kategoriyalar muammosi o'ziga xos jihatlari orqali tilshunoslar diqqat markazidan o'rin olgan. Shuning uchunham biz o'z malakaviy ishimizni italyan tilidagi fe'l so'z turkumiga xos grammatik kategoriyalar asosida olib borishga harakat qildik.

Muammoning o'rganilganlik darajasi.Italyan tili yaqin bir necha yillardan buyon yurtimizda o'rgatilayotgani bois o'zbek tilida darslik va o'quv qo'llanmalarni yaratish bosqichi muhim o'rin egallagan. Shunday ekan, italyan tili grammatikasini o'zbek tili so'z turkumlari bilan solishtirilib o'rganish masalasi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Olib borilishi lozim bo'ladigan tadqiqotlarda e'tibor qaratiladigan

mavzular o'zbek talabalarining italyan tilini oson va tez o'rganishlariga moslashtirilgan bo'lmog'i lozim. Mening bitiruv malakaviy ishim italyan tili morfologiyasining asosi bo'lgan fe'l so'z turkumining noaniq shakllariga bag'ishlangan bo'lib, o'zbek talabalarida italyan so'z turkumlarini o'zbek tili so'z turkumlari bilan solishtirib, ular o'rtasidagi farqlarni yoritib berishdan iborat. Muammoning o'rganilganligiga o'qituvchilar tajribasi va talabalarning o'rganish davomida uchraydigan qiyinchiliklar tomonidan nazar tashlasak, muammoni hal etilish darajasida deb ayta olamiz.

Bitiruv malakaviy ishning maqsadi. Ushbu bitiruv malakaviy ishning oldiga qo'yilgan asosiy maqsad italyan tilidagi fe'l so'z turkumining noaniq shakllarini tahlil qilishdan iborat.

Bitiruv malakaviy ishining vazifalari. Bitiruv malakaviy ishning oldiga qo'yilgan masalalarni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalarni bajarishga e'tibor qaratildi:

- hozirgi zamon italyan tilshunosligida fe'l so'z turkumining nazariy talqini hamda uning asosiy lingvistik mohiyatini tavsiflash;
- fe'l so'z turkumi italyan morfologiyasi tizimining asosiy so'z turkumlaridan biri ekanligini yoritish;
- italyan tilida fe'lning grammatik kategoriyalari tushunchasini tavsiflash;
- italyan tilida fe'l so'z turkumiga xos leksik va semantik xususiyatlarni, xususan, ularning semantikasini tavsiflash;
- italyan tilida fe'l so'z turkumining noaniq shakllariga xos morfologik xususiyatlarini o'rganish;
- italyan tilida fe'l so'z turkumining noaniq shakllariga xos sintaktik xususiyatlarini tahlil qilish;

Bitiruv malakaviy ishining ob'yekti. Tilshunoslikning eng muhim bo'limlaridan biri hisoblangan morfologiya bitiruv malakaviy ishining obyektini tashkil etsa, undagi aynan fe'l so'z turkumi, uning noaniq shakllari esa bitiruv malakaviy ishining **predmetini** tashkil etadi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi. Italian morfologiyasining asosiy bo'limi hisoblangan fe'l so'z turkumining noaniq shakllarini morfologik va sintaktik jihatdan chuqur tahlil qilingan va nazariy ma'lumotlar bilan to'ldirilgan.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati. Bitiruv malakaviy ishdagi tahlil natijalari asosida nazariy, amaliy va qiyosiy grammatika fanlarini o'qitishda, qolaversa, chet tilarini o'qitish va o'rganish jarayonlarida ham foydalanish mumkin.

Bitiruv malakaviy ishning tarkibiy tuzilishi qo'yilgan vazifalarning ketma-ket izchilligiga asoslanib, u kirish, uch bob, xulosa, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

Ishning kirish qismida bitiruv malakaviy ishining dolzarbligi, maqsadi va vazifalari, predmeti va ob'yekti yoritib berilgan.

Malakaviy ishning I bobi *Italian tilida fe'l va uning o'ziga xos xususiyatlari* deb nomlanib, u italyan tilida fe'lning grammatik mohiyati, italyan tilida fe'llarning morfologik va funksional tasnifi, italyan tilida fe'lning o'ziga xos grammatik kategoriyalari singari kichik punktlar asosida ochib berilgan;

Ishning II-bobi *Italian tilida fe'llarning noaniq shakllari* deb nomlanadi. Unda italyan tilidagi fe'llarning noaniq shakllariga tegishli xususiyatlar yoritib berilgan. Bob italyan tilida *Participio*, *Gerundio*, va *Infinito* fe'lning noaniq shakllari sifatida, italyan tilidagi *Participio*, *Gerundio*, va *Infinito* larning yasash strukturasi singari kichik punktlar asosida chuqur o'rganilgan.

Ishning III bobi *Italian tilida fe'llarning noaniq shakllari (Participio, Gerundio, va Infinito) ning morfologik va sintaktik xususiyatlar* deb nomlanadi va unda bu noaniq shakllarning morfologik va sintaktik tahlili olib borilgan.

Bundan tashqari ishda har bir bobga kichik xulosalar berilgan.

Ishning xulosa qismida malakaviy ish yuzasidan umumiy xulosalar berilgan.

Adabiyotlar ro'yxatidan nazariy adabiyotlar, lug'atlar, internet saytlari o'rin egallagan.

I bob

Italyan tilida fe'l va uning o'ziga xos xususiyatlari

1.1. Italyan tilida fe'lning grammatik mohiyati

Fe'llar harakat ma'nosini bildiruvchi so'zlardir. Fe'l (lotincha *verbum*-so'z) yakka holda yoki gapning boshqa bo'laklari bilan birga gap egasiga tegishli ma'lumotlarni beruvchi o'zgaruvchan mustaqil so'z turkumidir. Fe'l so'z turkumi beradigan ma'lumotlar turlicha bo'lib, u quydagilarni ifodalashi mumkin: ega tarafidan bajarilgan harakatni: *Paola legge il giornale-Paola jurnalni o'qidi*. Bir vaqtning o'zida ham ega tarafidan bajarilgan harakatni: *Paola si veste-Paola kiyinmoqda*. Eganing holatini: *Paola sta spesso in casa-Paola tez-tez uyda qoladi*. Eganing mavjudligi *C'e Paola nella stanza-Xonada Paola bor*. Bularning hammasi o'ziga xos xususiy tomonlarga ega bo'lishi bilan bir qatorda, ularning hammasi uchun umumiy bo'lgan tomoni ham mavjuddir, ya'ni bularning hammasi zamon bilan bog'liq holda yuz beruvchi hodisalar bo'lib hisoblanadi. Shuning uchun ham bu hodisalarning hammasi *nima qilmoq?* so'rog'ig'a javob bo'ladi. Ularni bir guruhga kiritish va "fe'l" deb atashda ham xuddi ana shu xususiyati asos bo'lib hisoblanadi.

Fe'l mustaqil so'z turkumi bo'lib, u harakat, holat yoki jarayonni, ya'ni ma'lum bir belgining paydo bo'lishi va o'zgarishi kabilarni harakatni ifodalaydi. Fe'lga xos bunday ma'nolarning barchasi uni boshqa so'z turkumlaridan farqlashga yordam beradigan umumiy harakat ma'nosiga borib taqaladi.

Roman tilshunoslari ta'kidlaganidek, fe'l vaqt davomida sodir bo'ladigan belgining, harakatning grammatik ahamiyatini ifodalaydigan so'z turkumi bo'lib hisoblanadi (Arrivé M., Gadet F., Galmiche M., *La grammaire d'aujourd'hui*, Paris, 1986.-R. 104). Harakatning grammatik ahamiyatini keng ma'noda tushunish mumkin. U nafaqat harakat va tom ma'nodagi faoliyatni ifodalaydi, balki holatni va ma'lum bir predmet yoki shaxsning mavjudligini ko'rsatadi. Masalan:

Ve lo prometto. – Men sizga va'da beraman;

Mario dorme. - Mario uxlayapti.

Gino dipinge un quadro. – Jino rasm chizayapti;

Gino guarda la TV. - Djino televizor ko'rayapti.

Muhimi shundaki, fe'l o'zida ma'lum bir vaqt davomida sodir bo'ladigan harakatga xos xususiyatlarni aks ettiradi. Bu xususiyatlar fe'lning shaxsli shakllarida namoyon bo'ladi va shuning uchun ham fe'l shaxsli shakllarining sintaktik vazifasi gapda faqat kesim sifatida qo'llanilishdan iboratdir.

Fe'lning so'z o'zgartirish tizimi boshqa so'z turkumlariga qaraganda ancha boy va xilma-xildir. U nafaqat flektiv tillarga xos bo'lgan sintetik usulga ega, balki o'zakka formantlar qo'shilishi yoki analitik usulga ham egadir. SHuni ta'kidlash joizki, fe'l analitik shakllarga ega bo'lgan yagona so'z turkumi hisoblanadi. Fe'llarning so'z o'zgartiruvchi tizimiga alohida e'tibor qilsak, affiksatsiya usuli bilan yasaladigan suffiksli fe'llar ancha ko'pchilikni tashkil etishining guvohi bo'lamiz.

Italyan tilida fe'llar odatda uch guruhga bo'linadi, ya'ni birinchi guruhga **-are** (*parlare-gapirmoq*), ikkinchi guruhga **-ere** (*vedere*) va uchinchi guruhga esa **-ire** (*partire-jo'nab ketmoq*) qo'shimchalari bilan tugagan fe'llar kiradi. SHulardan birinchi guruhga tegishli bo'lgan **-are** qo'shimchali fe'llar ancha keng tarqalgan fe'llardan bo'lib hisoblanadi.

Italyan tilida fe'llar tashqi tuzilishiga ko'ra grammatik kategoriyalari va sintaktik vazifalariga bog'liq tarzda shaxsli va shaxssiz shakllarga bo'linadi. Fe'llarning shaxsli shakllari gapda doimo kesim vazifasini o'taydi, shaxssiz shakllari esa gapda turli xil gap bo'laklari vazifasida kelishi mumkin, lekin hech qachon kesim vazifasida qo'llanila olmaydi. "*SHaxssiz*" degan atamadan ham ko'rinib turibdiki, ular shaxs grammatik kategoriyasiga ega emas, shuningdek, son va mayl kategoriyalari ham ularda mavjud bo'lmaydi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, fe'llar gapda doimo kesim vazifasini o'taydi. Bu holat esa ularning sintaktik xususiyatlarini ko'rsatuvchi asosiy mezon bo'lib hisoblanadi. Xususan, ularning gapda ot kesim va fe'l kesim vazifasida ishtirok etishi shular jumlasidandir. Fe'llar yordamida amalga oshadigan bunday sintaktik hodisalar ularga xos predikativlik funksiyasini namoyon etuvchi muhim sintaktik

jarayonlardan biri bo'lib xizmat qiladi. Keltirilgan bu holatlar fe'llarning shaxsli shakllariga xos xususiyatlar bo'lib sanaladi.

Bundan tashqari, yuqorida ta'kidlanganidek, italyan tilida fe'llarning shaxssiz shakllari ham mavjud bo'lib, ularda shaxsli shakllar ega bo'lgan xususiyatlarni o'zlarida aks ettirish xususiyati mavjud emas, ya'ni ular shaxsli shakllarga ega bo'lgan fe'llardan sintaktik nuqtai nazardan tubdan farq qiladi. Ya'ni ular gapda kesim vazifasida emas, balki, boshqa gap bo'laklari, jumladan, ega, to'ldiruvchi va aniqlovchi kabi sintaktik funksiyalarni bajarishi mumkin.

Italyan tilida fe'lning shaxssiz shakllarini infinitiv, gerundiy va sifatdoshlarni tashkil etadi. Shulardan *Infinito* –infinitiv fe'llarning noaniq shakli bo'lib, u fe'llarga xos bo'lgan shaxs, son, mayl, zamon va nisbat kategoriyalarining birortasiga ham ega emas. Biroq infinitivlarning gapda modal fe'llar bilan birgalikda kelgan shakllari bu holatlardan mustasnodir. Masalan, *Devo svegliarmi presto – Men erta uyg'onishim kerak* degan gapda fe'lning shaxssiz shakli bo'lib hisoblangan infinitiv boshqa asosiy fe'lga yordamchi sifatida xizmat qilmoqda.

Italyan tilida infinitivlarning ikki xil zamon shakli mavjud. Bular *presente (leggere, partire)* va *vapassato (aver letto, essere partito)* zamonlaridir. Infinitivlarning zamonga xos shakllari absolyut vaqtni ifodalamaydi, balki boshqa hodisalarning zamonga muvofiqligini ko'rsatadi.

Italyan tilida infinitivlar mustaqil (*indipendente*) va tobe (*dipendente*) infinitivlarga bo'linadi. Shulardan mustaqil infinitivlar boshqa fe'l shakllariga tobe bo'lmaydi va ular gapda quyidagi vazifalarni bajarishi mumkin:

1. Ega vazifasida:

Fumare è nocivo alla salute. – Chekish – sog'lik uchun zararli.

Praticare lo sport fa bene alla salute.- Sport bilan

shug'ullanish sog'lik uchun foydali..

2. Ritorik savollarni ifodalovchi emfatik gaplarda:

Cosa rispondere? – Qanday javob berish kerak?
Dove andare? – Qaerga borish kerak?
Che fare? – Nima qilish kerak?

3. His-hayajon gaplarda:

Piuttosto morire! Che andarci! – U erga borgandan ko‘ra, O‘lgan afzal!

Vivere! Come è bello! - Yashash! Qanday go‘zal!

Italyan tilida infinitiv shakllar buyruq gaplarda keng qo‘llaniladi. Bunday holatni quyidagi misollar orqali ko‘rish mumkin:

1. Og‘zaki nutqda: *Circolare! Circolare!- O‘ting! O‘ting!*
2. Og‘zaki nutqning yozma shaklida: *Evitare il contatto con gli occhi. – Ko‘zga tushishidan ehtiyot bo‘ling;*
3. O‘quv darsliklaridagi topshiriqlarda: *Volgere al plurale. – Ko‘plikka qo‘ying;*

Mustaqil bo‘lmagan infinitivlar esa gapda ma‘lum bir fe‘l yordamida boshqariladi. Masalan, bu holatga quyidagicha misol keltirish mumkin: *Non vuole partire. – U ketishni xohlamaydi.; Il suo sogno è (di) tornare. – Uning orzusi-qaytish;* *L'importante è (di) non fumare. – Muhimi - chekmaslik..*

Bundan tashqari, infinitivlar Infinito con Accusativo oborotida ham qullanishi mumkin: *Lo vedevo entrare. – Uning qanday kirayotganini ko‘rdim;* *La sento cantare. – Uning qanday kuylayotganini eshitdim.* SHuningdek, kauzativ qurilmalarda ham infinitivlar keng tarzda ishlatiladi: *Non si fece pregare – U o‘zini kutishga majbur qila olmaydi.*

Italyan tilida fe‘llarning shaxssiz shakllaridan yana biri gerundiy bo‘lib, u fe‘llarga xos ikkinchi darajali harakatni ifodalash uchun xizmat qiladi. Uning tilda ikki xil shakli mavjuddir: *presente* va *passato*. Masalan, ularga shunday misollar keltirish mumkin: *lavorando - ishlayotib, partendo- ketayotib, svegliandosi – uyg‘onayotib, avendo lavorato – ishlab, essendo partito – ketib, essendosi svegliato - uyg‘onib.*

Italyan tilida fe'llarning shaxssiz shakllaridan yana biri sifatdosh(*participio*) bo'lib, u o'zida sifatga xos xususiyatlarni aks ettiradi. Uning tilda ikki xil shakli mavjuddir: *presente* va *passato*. Masalan quyidagi misollarga e'tibor qilaylik: *I beni appartenenti ai singoli individui.*- alohida shaxsga tegishli mulk; *Le statue raffiguranti marinai, soldati, partigiani vanno eseguiti in bronzo.*- Moryak, soldat va partizanlarni aks ettiradigan haykallar bronzadan qilinishi lozim. Ularning o'tgan zamon shakllari ko'pincha o'timli fe'llar bilan yasaladi. Masalan:

un problema risotto recentemente– Yaqinda hal qilingan masala;
un libro letto – o'qilgan kitob;

1.2. Italyan tilida fe'llarning morfologik va funksional tasnifi.

Italyan tilida mavjud bo'lgan fe'llarning barchasi ma'lum bir morfologik xususiyatlariga ko'ra ikki guruhga bo'linadi. Bu ma'lum bir morfologik xususiyat ularning zamonlarda tuslanish usullari bilan bog'liqdir.

Birinchi guruhga to'g'ri fe'llar, ikkinchi guruhga esa noto'g'ri fe'llar kiradi. Tilshunoslikda ba'zi bir olimlar ularni standart va standart bo'lmagan fe'llar guruhi deb ataydi. Birinchi guruh, ya'ni to'g'ri tuslanuvchi fe'llar tuslanish paradigmasidan uzoqlashmagan holda ma'lum bir qoidagi tobe tarzda, xususan, fe'l o'zagiga tegishli shaxs-son qo'shimchalarini qo'shish orqali yasaladi. Shuning uchun ham ular to'g'ri tuslanuvchi fe'llar deb ataladi. Masalan, *cantare - canto canti canta cantiamo cantate cantano*. Noto'g'ri tuslanuvchi fe'llar esa belgilangan ma'lum qoidalarga bo'ysinmaydi vash u sababli uham ular noto'g'ri tuslanuvchi fe'llar deb ataladi. Ularga *avere* (ega bo'lmoq) va *essere* (bor bo'lmoq) kabi fe'llar kiradi.

Bundan tashqari, italyan tilida modal fe'llar ham mavjudki, ular ham noto'g'ri fe'llar tarkibiga kiradi. Masalan, ularga misol tariqasida quyidagi fe'llarni keltirish mumkin:

Potere (qila olmoq): *posso, puoi, può, possiamo, potete, possono;*

Volere (xohlamoq): *voglio, vuoi, vuole, vogliamo, volete, vogliono;*

Dovere (qilishi kerak bo'lmoq, majbur bo'lmoq): *devo (ba'zan debbo), devi, deve, dobbiamo, dovete, devono (ba'zan debbono)*

Sapere (bilmoq): *so, sai, sa, sappiamo, sapete, sanno;*

Shuningdek, italyan tilida yana shunday fe'llarni alohida ajratib ko'rsatish lozimki, ular tuslanish jarayonida o'ziga xos xususiyat kasb etadi. Bularga misol tariqasida quyidagilarni keltirish mumkin:

Dare (bermoq): *do, dai, da, diamo, date, danno;*

Fare (bajarmoq): *faccio, fai, fa, facciamo, fate, fanno;*

Dire (gapirmoq): *dico, dici, dice, diciamo, dite, dicono;*

Bere (ichmoq): *bevo, bevi, beve, beviamo, bevete, bevono;*

Tradurre (tarjimaqilmoq): *traduco, traduci, traduce, traduciamo, traducete, traducono;*

Fe'llarning funksional tasnifi haqida gapirar ekanmiz, avvalo shuni ta'kidlash joizki, ularning funksional jihatdan tasniflanishi fe'llarning gapda kesimning u yoki bu turi vazifasida kelishi bilan bog'liqdir. Fe'llarning bunday xususiyati bevosita leksik jihatdan to'liq ma'noga egaligining darajasidan kelib chiqadi. Shunga ko'ra ular mustaqil va yordamchi fe'llarga bo'linadi. Mustaqil fe'llar leksik jihatdan to'liq qiymatga va mustaqil ma'noga ega bo'lib, ular ma'lum bir harakat yoki holatni ifodalay oladi. Yordamchi fe'llar esa gapdagi kesim tarkibida sof grammatik vazifani bajaradi.

Yordamchi fe'llar o'z navbatida yordamchi va bog'lovchi fe'llarga bo'linadi. Yordamchi fe'llar fe'llarning analitik shakllarida sof grammatik komponent sifatida ishtirok etadi. Bunda ular leksik qiymatlarini batamom yo'qotadilar va shuning uchun ham ular boshqa mustaqil fe'llar bilan birikish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Masalan, yaqin o'tgan zamonni (Passato prossimo) ifodalash uchun yordamchi fe'llardan foydalaniladi. Buning uchun *essere* yoki *avere* fe'llari hozirgi zamonda tuslanadi va tuslanishi kerak bo'lgan asosiy fe'lning o'tgan zamon sifatdoshi (Participio passato)unga qo'shiladi. Buni quyidagicha jadvalda yaqqolroq aks ettirish mumkin:

		<i>avere</i> fe'li bilan	<i>essere</i> fe'li bilan
		tuslanuvchife'llar	tuslanuvchife'llar
Birlik	1-sh. ho		sono
	2-sh. hai	+ sifatdosh (lavorato)	sei + sifatdosh (partito/-a/)
	3-sh. ha		è
Ko'plik	1-sh. abbiamo		siamo
	2-sh. avete	+ sifatdosh (lavorato)	siete + sifatdosh (partiti /-e/)
	3-sh. hanno		sono

Bundan tashqari, yana shuni ta'kidlash mumkinki, italyan tilida bu ikala yordamchi fe'llarning qanday holatda qaysi fe'llar bilan birgalikda qo'llanishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu holatni quyidagicha tarzda ifodalash lozim:

Italyan tilidagi *avere* yordamchi fe'li bilan shunday fe'llar tuslanadi:

1. Italyancha *fare, leggere, vedere* kabi o'timli fe'llar :

*No fatto il mio lavoro. – Men ishimni qildim;
Na letto questo libro.– U bu kitobni o'qidi;
Abbiamo visitato Firenze. – Biz Florensiyaga tashrif buyurdik.*

2. *avere* fe'lining o'zi bilan:

*No avuto poco tempo. – Mening vaqtim kam edi;
Nanno avuto da fare. – Ularning ishlari bor edi;*

3. Bir qancha *parlare, bussare, lavorare* kabi o‘timsiz fe’llar bilan, shuningdek, insonlarga xos psixofizik holatlarni ifodalovchi *piangere, ridere, dormire, mangiare* kabi fe’llar bilan:

Ha dormito bene. – U yaxshi uxlab turdi;
Ci hanno sorriso. – Ular bizga qarab jilmayishdi;
Abbiamo mangiato bene. Biz yaxshi ovqatlanidik;

4. Tabiiy hodisalarni ifodalovchi fe’llar bilan:

Na piovuto tutta notte. – Tuni bilan yomg‘ir yog‘di;
Na lampeggiato. – Momaqaldiroq gumburladi

Agar gapda asosiy e’tibor tabiat hodisasiga emas, balki, uning natijasiga nisbatan qaratilgan bo‘lsa, u holda *essere* yordamchi fe’lidan foydalaniladi:

Ieri è piovuto: le strade sono bagnate. – Kecha yomg‘ir yog‘di : ko‘chalar ho‘l.

Bunday hollarda *avere* fe’li bilan yuqoridagi kabi fe’llarning birikishi mumkin emas, lekin u o‘zining leksik ma’nosini yo‘qotishi ularning gap kesimini birgalikda tashkil etishini taqozo etmoqda. Komponentlar o‘rtasidagi sintaktik munosabatning bunday tarzda yo‘qolishi analitik shakllarning asosiy belgilaridan biri sanaladi.

Italyan tilidagi *essere* fe’li bilan quyidagi fe’llar tuslanadi:

1. Ko‘pchilik o‘timsiz fe’llar, ya’ni *stare, rimanere, nascere, morire* kabi hamda *andare, partite, entrare, uscire* singari harakat fe’llari :

É andato a casa. – U uyga ketdi.
Sono tornati. – Ular qaytishdilar.

2. *svegliarsi, alzarsi, lavarsi* kabi barcha olmoshli fe’llar:

Gino si è alzato tardi. - Djino kech turdi.

3. Majhul shakldagi fe'llar:

*Il ponte è stato costruito recentemente. – Ko'prik yaqinda qurilgan edi;
L'appuntamento è stato rimandato. – Uchrashuv boshqa kunga qoldirilgan.*

Yordamchi fe'llarning ikkinchi mayda guruhini bog'lovchi fe'llar tashkil etadi. Ularning grammatik vazifasi ma'lum bir predmet(hodisa)ni o'zining biror bir belgisi bilan bog'lab ko'rsatishdan iboratdir. Ular bog'lovchi – fellar deb atalib, gapda xuddi mustaqil sintaktik birlik sifatida faoliyat ko'rsatadi. Bog'lovchi-fe'llarning bir guruhi ma'lum bir ma'noda leksik semantikaga ega bo'lsa, yana bir guruhi esa, o'zlarida aynan bog'lovchilik xususiyatini aks ettiradi.

Mustaqil fe'llar quyidagi xususiyatlariga ega: harakatni bildiradi, ya'ni mustaqil ma'noga ega bo'ladi va gapda uning biror bo'lagi sifatida kela oladi.

Yordamchi fe'llar esa, harakatni bildirmaydi, ya'ni mustaqil ma'noni ifodalay olmaydi deb izoh beriladi. Lekin, italyan tilida butunlay yordamchi fe'lga aylangan, ya'ni mustaqil ma'nosini yo'qotib, faqat yordamchi fe'l sifatida qo'llaniladigan birorta ham fe'l yo'q. Ayrim mustaqil fe'llar yordamchi fe'l vazifasida qo'llaniladi va turli-tuman ma'nolarni ifodalash uchun xizmat qiladi.

Italyan tili grammatikasida yuqoridagi fe'llardan tashqari modal fe'llar ham mavjud bo'lib, ular agensning harakatga bo'lgan munosabatini ifodalaydi. Bu munosabat o'z navbatida imkoniyat va majburiyat ma'nolaridan tashkil topadi. Bu esa modal fe'llarga xos asosiy grammatik ma'nolar hisoblanadi.

Modal fe'llarda shaxs va son kategoriyalari mavjud bo'lmaydi. Ularning hammasi ham o'tgan zamon shakliga ega emas. Kelasi zamon shakllari esa ularda umuman yo'q. Shuning uchun ham kelasi zamon ma'nosi ularda tasviriyl qurilmalar orqali ifodalanadi.

Fe'l anglatgan harakat va holatning ob'ektga bo'lgan munosabati turlicha bo'ladi. Bir xil fe'llar harakatning biror narsaga o'tganligini bildiradi. Ba'zi fe'llar esa harakatning predmet-ob'ektga o'tmaganligini bildiradi. Shuning uchun ham

fe'llar harakat va holatning predmet-ob'ektga bo'lgan munosabatiga qarab ikki turga bo'linadi: 1) o'timli fe'llar va 2) o'timsiz fe'llar.

O'timlilik semantik-sintaktik kategoriya hisoblanadi. Uning semantik tomoni shundan iboratki, u fe'l bilan to'ldiruvchi o'rtasidagi ma'noviy bog'liqlikni ifodalaydi. Italyan tilida ko'pchilik fe'llar to'ldiruvchisiz qo'llanilmaydi. Agar qo'llanilganda ham fe'l o'zning ma'nosini o'zgartiradi. O'timlilikning sintaktik tomoni shundan iboratki, u fe'lning aynan vositasiz to'ldiruvchi bilan bo'lgan munosabatini ifodalaydi.

Fe'l turkumiga xos kategoriyalardan o'timlilik va o'timsizlik doimo tadqiqot ob'ekti bo'lib kelgan. Shunga qaramay, bu hodisa hamon tilshunoslar e'tiborini tortmoqda. Bu borada qanchadan-qancha tilshunos olimlar ilmiy tadqiqot ishlari olib borganlar. Ularning ushbu masala yuzasidan yuritgan fikrlariga nazar tashlasak, shu narsa ayon bo'ladiki, uning til sathlaridan qaysi biriga xosligi masalasi olimlarni o'ziga jalb qiladi. Bu kategoriya fe'l so'z turkumiga xos. Demak, u morfologik sath ob'ekti bo'lib hisoblanishi kerak. Ammo uning morfologik ko'rsatkichi mavjud emas. Shuning uchun o'timlilik va o'timsizlik ma'nosi fe'l asosining semantikasi bilan belgilanadi va fe'l ifodalagan harakatning ob'ektga bo'lgan munosabatini ko'rsatadi. Bu sintaktik sathda namoyon bo'ladi. Shunday ekan, bu kategoriya qaysi sath ob'ekti degan savol tug'ilishi tabiiy.

Ko'pchilik tilshunos olimlarning fikricha, ma'lum bir fe'ldan anglashilayotgan harakat sub'ektdan ob'ektga o'tsa va unga ta'sir qilsa bunday fe'llar o'timli fe'llar deb ataladi.

O'timli fe'llar doimo biror bir ob'ektni talab etadi, chunki o'timli fe'l gapda to'ldiruvchisiz ishlatilsa gapning ma'nosi to'liq bo'lmay qolishi mumkin. Shuning uchun ham ular ob'ekтли fe'llar deb ataladi. Italyan tilida o'timli fe'llar gapda S+V+O formulasi asosida namoyon bo'ladi. Bunda S – ega, V – kesim, O – vositasiz to'ldiruvchi ma'nosini anglatadi. Ba'zi bir tilshunoslar o'timlilik va o'timsizlik kategoriyasiga alohida to'xtalmaydilar va to'g'ridan-to'g'ri nisbat kategoriyasi bilan bog'lab tasvirlaydilar.

Fe'l mustaqil so'z turkumi bo'lib, u harakat, holat yoki jarayonni, ya'ni ma'lum bir belgining paydo bo'lishi va o'zgarishi kabilarni harakatni ifodalaydi. Fe'lga xos bunday ma'nolarning barchasi uni boshqa so'z turkumlaridan farqlashga yordam beradigan umumiy harakat ma'nosiga borib taqaladi.

Italyan tilida fe'llar odatda uch guruhga bo'linadi, ya'ni birinchi guruhga **-are** (*parlare-gapirmoq*), ikkinchi guruhga **-ere** (*vedere –ko'rmoq*) va uchinchi guruhga esa **-ire** (*partire-jo'nab ketmoq*) qo'shimchalari bilan tugagan fe'llar kiradi. Shulardan birinchi guruhga tegishli bo'lgan **-are** qo'shimchali fe'llar ancha keng tarqalgan fe'llardan bo'lib hisoblanadi.

Fe'llarning funksional tasnifi haqida gapirar ekanmiz, avvalo shuni ta'kidlash joizki, ularning funksional jihatdan tasniflanishi fe'llarning gapda kesimning u yoki bu turi vazifasida kelishi bilan bog'liqdir. Fe'llarning bunday xususiyati bevosita leksik jihatdan to'liq ma'noga egaligining darajasidan kelib chiqadi. SHunga ko'ra ular mustaqil va yordamchi fe'llarga bo'linadi. Mustaqil fe'llar leksik jihatdan to'liq qiymatga va mustaqil ma'noga ega bo'lib, ular ma'lum bir harakat yoki holatni ifodalay oladi. Yordamchi fe'llar esa gapdagi kesim tarkibida sof grammatik vazifani bajaradi.

Modal fe'llarda shaxs va son kategoriyalari mavjud bo'lmaydi. Ularning hammasi ham o'tgan zamon shakliga ega emas. Kelasi zamon shakllari esa ularda umuman yo'q. Shuning uchun ham kelasi zamon ma'nosi ularda tasviriy qurilmalar orqali ifodalanadi.

Fe'l anglatgan harakat va holatning ob'ektga bo'lgan munosabati turlicha bo'ladi. Bir xil fe'llar harakatning biror narsaga o'tganligini bildiradi. Ba'zi fe'llar esa harakatning predmet-ob'ektga o'tmaganligini bildiradi. Shuning uchun ham fe'llar harakat va holatning predmet-ob'ektga bo'lgan munosabatiga qarab ikki guruhga bo'linadi.

1.3. Italyan tilida fe'lning o'ziga xos grammatik kategoriyalar

Har qanday til grammatik qurilishining asosiy elementi grammatik kategoriyadir. Ma'lum grammatik ma'nolar va ularga xos ifoda shakllarining bir

butun sistemasi grammatik kategoriya deb yuritiladi. Grammatik ma'no bilan uning shakliy ifodasi birgalikda bir butunlik hosil qiladi. Bunda biri boshqasiz mavjud bo'lmaydi va ular nazariy grammatikada grammatik belgi degan tushuncha zamirida yotadi. U o'zida shakl va mazmun birligini gavdalantiradi. Bunday belgining mazmuni ikki va undan ortiq ma'nolar qaram-qarshiligidan yuzaga keladi. Grammatik kategoriya so'zlarning shaklan o'zgarishida yoki yordamchi so'zlarning ishlatilishida, so'z tartibining o'zgarishida va gapdagi intonatsiyada o'z ifodasini topadi.

Yuqorida qayd qilganimizdek, grammatik kategoriya grammatik ma'no va grammatik shakl majmuasidan iboratdir. Grammatik kategoriya til biriklariga xos bo'lgan umumlashgan xarakterdagi umumiy ma'nolar bo'lib, grammatik ma'no bu umumiy ma'nolarning xususiy ko'rinishidir. Grammatik kategoriyaning mazmun doirasini muayyan lisoiniy vositalar orqali ma'lum so'z turkumlarida, birikmalarida va gaplarning turlarida o'z ifodasini topgan umumiy ma'nolar tashkil etadi.

Grammatik kategoriya termini grammatik ma'noga nisbatn kengdir. Masalan, italyan tilidagi otlarda *-i* morfemasi orqali ifodalangan ko'plik formasi bunday maxsus ko'rsatkichning yo'qligi, ya'ni *-nol* forma bilan ifodalangan uning birlik formasiga ziddir

Umumiy grammatik ma'noni tashkil etuvchi xususiy ma'nolar bir-biriga zid bo'ladi, bir-birini inkor qiladi va shu bilan birga bir-birini doimo taqozo qiladi. Masalan, otlarga xos grammatik son kategoriyasi deb nom olgan til hodisasini ko'rib chiqaylik: *libro – libri*, ya'ni *kitob – kitoblar*.

Chap tomondagi so'zlarni biz son nuqtai nazaridan birlik deymiz. Bunday deyishimizga sabab-ular ikkinchi ustundagi so'zlardan farq qiladi. Chunki, o'ng tomondagi so'zlardagi *-i* unsuri ularda mavjud emas.

O'ng tomondagi so'zlarni biz ko'plikda deymiz, chunki ular chap tomondagi so'zlardan o'zlaridagi *-i* qo'shimchasining borligi bilan farq qiladi. Shunday qilib, grammatik ma'no qiyoslash yo'li bilan aniqlanadi.

Chap va o'ng tomondagi so'zlarning keltirilgan grammatik ma'nolari bir-biriga zid, ya'ni birlik va ko'plik ma'nolari. Lekin, ana shu bir-biriga zid ikki xil ma'no birgalikda son kategoriyasini tashkil etadi. Shu bilan birga, bu kategoriyaga kiruvchi birlik va ko'plik ma'nolari doimo biri ikkinchisini bor bo'lishini taqozo etadi. Tillarda birlik ma'nosi borligi uchun biz ko'plikni ajrata olamiz yoki aksincha, tillarda ko'plik ma'nosi borligi uchun birlikni farqlay olamiz. Agar tillarda otlar faqat birlikda ishlatilganda, biz ko'plik to'g'risida hech qachon gapirmagan bo'lar edik, birlik tushunchaga ham hojat qolmagan bo'lar edi. Bu fikr tushunarli bo'lishi uchun antonim so'zlarni misol qilib ko'rsatish mumkin. Masalan, *yaxshi* degan tushuncha borligi uchun, biz *yomonlik*ni ajratamiz, *torlik* tushunchasi borligi uchun *kenglik* tushunchasini ajratamiz va hokazo.

Grammatik kategoriyalar grammatik ma'no va grammatik shakldan tashkil topadi. Masalan, yuqorida ko'rib chiqilgan son kategoriyasini shu nuqtai nazardan quyidagicha izohlash mumkin:

Grammatik kategoriyalar ifodalanish usuligi ko'ra uch turgabo'linadi:

- 1) sintetik grammatik kategoriyalar;
- 2) analitik grammatik kategoriyalar;
- 3) aralash grammatik kategoriyalar yoki sintetik – analitik grammatik kategoriyalar;

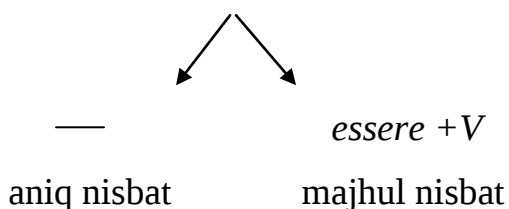
Sintetik grammatik kategoriyalar affiksial morfemalar orqali ifodalanadi. Masalan, italyan tilidagi son va kelishik kategoriyalari shular jumlasidandir.

Analitik grammatik kategoriyalar faqat yordamchi so'zlar orqali ifodalanadi. Masalan, italyan tilidagi o'tgan zamonning yasalishiga o'xshash hollarda buning guvohi bo'lishimiz mumkin:

*No fatto il mio lavoro. – Men o‘z ishimni bajardim;
Na letto questo libro. – U bu kitobni o‘qib chiqdi;*

Aralash yoki sintetik-analitik grammatik kategoriyalar bir vaqtning o‘zida ham analitik, ham sintetik vositalar bilan yoki boshqacha qilib aytganda, ham grammatik affiksalar, ham mustaqil grammatik morfemalar yordamida ifodalanadi. Bunday grammatik kategoriyalar italyan tilida ko‘plab uchraydi. Masalan, italyan tilidagi fe‘llarda nisbat kategoriyasi quyidagicha yasaladi:

Nisbat kategoriyasi

Misol keltirsak, bu narsa yanada yaqqol namoyon bo‘ladi:

Il ponte è stato costruito recentemente. – Ko‘prik yaqinda qurilgan edi;

Shunday qilib, tilshunoslikdagi grammatik kategoriya tushunchasi grammatik ma‘no va grammatik shakldan iborat tushunchani tashkil etadi.

So‘z turkumlariga xos grammatik kategoriyalar xususida gap ketganda shuni ta‘kidlash lozimki, har qanday tilda grammatik kategoriyalar soni turlicha bo‘lishi mumkin. Masalan, kurs ishimizning tadqiqot ob‘ekti hisoblangan fe‘llarga xos grammatik kategoriyalarni olib qaraylik. Ular barcha tillarda har xil ko‘rinishga ega bo‘ladi. Masalan, o‘zbek tilida fe‘llarda rod kategoriyasi mavjud emas. Lekin bu kategoriya italyan tili fe‘l so‘z turkumiga xos grammatik kategoriya bo‘lib hisoblanadi.

Dastlabki vazifalariga ko‘ra grammatik kategoriyalar 3 guruhga bo‘linadi:

1. Ob‘ektiv borliqdan mazmun kasb etadigan kategoriyalar. Bunday kategoriyalarda gapiruvchining nuqtai nazariga bog‘liq bo‘lmagan holda moddiy borliqdagi ob‘ektlarning xususiyati va munosabati aks ettiriladi. Otlardagi rod kategoriyasini, shart. Sabab va shu kabi munosabatlarni ifodalaydigan sintaktik kategoriyalarni ob‘ektiv kategoriyalar qatoriga kiritish mumkin.

2. Sub'ektiv va ob'ektiv mazmunli kategoriyalar. Bunday kategoriyalarda gapiruvchining nuqtai nazariga binoan moddiy borliqdagi ob'ektlarning xususiyati va munosabati aks ettiriladi. Olmoshlardagi shaxs, fe'llardagi daraja, mayl, zamon shunday kategoriyalar hisoblanadi. Muloqot qilayotganlarning mavzudan nechog'lik xabardor ekanligiga ishora qiladigan tildagi determinatsiya, kommunikativ birliklarning aktual bo'laklarga bo'linishi, savol va boshqalarni ham manna shu kategoriya turiga kiritish mumkin.

3. Assementik formal kategoriyalar. Sifatlardagi rod va son, ayrim predloglarning bog'lovchi funksiyasi formal kategoriyalarga kiradi.

Ayrim grammatik kategoriyalar o'z vazifalarini o'zgartirishi va hatto yo'qotishi ham mumkin. Masalan, italyan tilidagi sanaladigan otlarda son kategoriyasi mazmun kasb etadi, ammo sanalmaydigan otlarga nisbatan ishlatilgan ko'plik kategoriyasi o'z vazifasini yo'qotadi.

Ma'lumki, grammatik kategoriyalar so'zlarning turkumlanishida va ularning muayyan turkum ichida guruhlanishida katta ahamiyatga ega. Binobarin, grammatik kategoriyalar so'zlarni tasniflash va ularni o'zgartirish xususiyatlariga ko'ra ham guruhlanishi mumkin. Italyan tilidagi fe'l so'z turkumining ichidagi guruhlanishiga, ularning to'g'ri va noto'g'ri tuslanuvchi fe'llar guruhiga bo'linishini kiritish mumkin.

So'z o'zgartiruvchi grammatik kategoriyalar tilda ko'pchilikni tashkil etadi va quyidagi turlarga bo'linadi:

1. Sof grammatik kategoriyalar. Bunday grammatik kategoriyalar muayyan turkumga oid so'zlarning barchasiga xos bo'ladi. Masalan, sifatlardagi rod va son, fe'llardagi zamon va mayl kabilar.

2. Leksik-grammatik kategoriyalar . Bunday grammatik kategoriyalar muayyan turkumga oid so'zlarning ma'lum qismigagina xos bo'ladi. Masalan, fe'llarda nisbat kategoriyasi, ya'ni faqat o'timli fe'llardagina majhul nisbat yasash mumkin bo'ladi.

Har bir grammatik kategoriya ma'lum ma'noga ega va u leksik ma'no bilan chambarchas bog'liq. Ammo grammatik ma'noning va leksik ma'noning tabiati turlicha bo'ladi. Ularning o'ziga xos xususiyatlarini quyida ko'rib chiqamiz.

Grammatik ma'no va leksik ma'no bir-biridan quyidagilar bilan farq qiladi:

1. Nominativ funksiyaga ega yoki ega emasligi bilan. Grammatik shakllar nominativ funksiyani bilvosita bajarishi mumkin yoki umuman bajarmasligi ham mumkin. Ular borliqdagi ob'ektlarga bilvosita ishora etishlari yoki ishora etmasligi ham mumkin.

Leksik ma'no so'zning lug'aviy ma'nosidir. Uning tarkibi predmetlarni nomlash, belgi harakat tushunchalarini ifodalash, emotsiyalarni bildirish vash u kabilardan iborat. Grammatik ma'no leksik ma'noning kategorial libosidir. Masalan, otlardagi rod, son, aniqlik va noaniqlik kategoriyalar, fe'llardagi zamon, mayl nisbat shaxs va son kategoriyalari leksik ma'noni konkretlashtiradi. Ularning formal ma'nolari esa so'z orasidagi munosatlarni ko'rsatadi.

2. Kategorial ma'noga ega yoki ega emasligi bilan. Grammatik ma'noning ko'lamini leksik ma'nonikiga nisbatan ancha keng va mavhumdir. Grammatik ma'noning ko'lamini leksik ma'nonikiga nisbatan ancha keng va mavhumdir.

3. Anglashilgan ma'noning ko'lamini bilan. Leksik ma'no alohida olingan so'zlarda yoki so'zlar guruhida ifodalanishi mumkin. Grammatik ma'no esa so'zlarning butun bir turkumidan yoki turkumdosh so'zlarning aksariyatidan anglab olinadi.

4. Grammatik ma'noning muqarrarligi bilan. Grammatik ma'nolar so'zlarning lug'aviy ma'nolariga shunchaki qo'shilib keladigan ma'nolar emas. Binobarin, iatlyan tilida ot rod, son, aniqlik, noaniqlik grammatik kategoriyalarisiz, fe'l esa shaxs, son, mayl, zamon, nisbat kategoriyalarisiz tasavvur qilinmaydi. Muqarrar kategoriyalar majmuasi so'zning grammatik formasini tashkil etadi.

5. So'z referensial tabiatining o'zgarishi yoki o'zgarmasligi bilan. So'zga grammatik unsur qo'shilishi bilan so'zning leksik ma'nosi o'zgarmaydi va u avvalgiday moddiy borliqdagi o'sha ob'ektni anglataveradi. Lekin, biror bir leksik

element soʻzga qoʻshilsa, uning maʼnosi oʻzgaradi va uboshqa referentga ishora qiladi.

6. Grammatik maʼnolar doirasining cheklanganligi. Soʻzda grammatik maʼnolar soni cheklangan boʻlishi lozim. Chunki soʻzda qoʻshimcha grammatik maʼno gavdalansa, ularga xos grammatik maʼnolar soni ham oshib ketadi va natijada muloqotning qiyinlashishiga olib keladi. Zero, leksik maʼno cheksiz ekan, grammatik maʼno cheklangan boʻlishi lozim.

Ushbu boʻlimga xulosa tariqasida shuni taʼkidlash lozimki, grammatik kategoriya tushunchasini anglab etish uchun avvalo, tildagi leksik va grammatik maʼno tushunchalarini farqlash lozim boʻladi. Ularning oʻrtasidagi oʻzaro farqni toʻgʻri tushunib etgandan soʻnggina grammatik kategoriya tushunchasini idrok qilish mumkin boʻladi. Binobarin, tilda grammatik kategoriya grammatik maʼno va grammatik shakl yigʻindisidan kelib chiqadi.

2. Feʼllarda shaxs va son kategoriyasi

Umumiy tilshunoslik nuqtai nazaridan tillarda turli grammatik maʼnolar uchraydi. Lekin, bu grammatik maʼnolar va ularning ifoda usullari hamma tillar uchun umumiy va bir xil emas. Har bir tilda oʻziga xos grammatik maʼnolar va ularni ifodalash usullari mavjud. Ular ayrim-ayrim holda emas, balki maʼno turlarining yaqinligiga koʻra guruh-guruh holda uchraydi. Bunday guruhlarda ular son jihatdan kamida ikkita va undan ortiq boʻlishi mumkin. Ana shunday birikmalar tilshunoslikda grammatik kategoriya, yaʼni umumlashgan grammatik maʼno boʻlib, u tilning qaysi morfologik turga kirishini koʻrsatadi va oʻz ifodasini soʻzlarning oʻzgarishida yoki gapda soʻzning bogʻlanishida topadi.

Feʼl soʻz turkumi boshqa soʻz turkumlariga qaraganda ancha boy va murakkab grammatik kategoriyalar tizimiga egaligi bilan ajralib turadi. Italyan tili grammatikasida feʼl soʻz turkumining grammatik kategoriyalari shaxs, son, zamon, mayl va nisbat kategoriyalaridan iboratdir. Lekin, baʼzi grammatik tilshunoslar shaxs va son kategoriyasini feʼlning grammatik kategoriyalari qatoriga kiritish kerakmi

yoki yo‘q degan munozarali savolni ham o‘rtaga tashlaganlar. Biroq, shaxs va son kategoriyasiz fe‘lning grammatik mohiyatini ochib berish mumkin emas.

Italyan tilida fe‘l kategoriyalari sintetik va analitik shakllarda o‘z ifodasini topadi. Shuning uchun ham affiksatsiya, ichki fleksiya va yordamchi so‘zlar bunday grammatik kategoriyalarni ifodalash vositalari bo‘lib xizmat qiladi. Italyan tili fe‘l tizimida shaxs va son kategoriyasi faqat sintetik shaklga, nisbat kategoriyasi analitik shaklga, zamon, va mayl kategoriyalari esa sintetik va analitik shakllarga ega.

Fe‘l so‘z turkumiga xos bo‘lgan shaxs va son kategoriyasi ichki paradigma asosida sodir bo‘lib, fe‘l shaxsli shaklining har qanday paradigmasida mavjuddir. Italyan tilida fe‘llardagi shaxs va son kategoriyasi boshqa tillarga nisbatan unchalik keng taraqqiy etmagan. Negaki, mavjudlik ma‘nosidagi fe‘llardan tashqari barcha fe‘llar shaxs shakliga ega emas. Mavjudlikni ifodalaydigan fe‘llar shaxs va son kategoriyasiga ega. Bunday fe‘llar hozirgi zamonada assimetrik paradigmani tashkil etadi.

Yuqoridagilardan ko‘rinib turibdiki, italyan tili fe‘llariga xos bo‘lgan shaxs va son kategoriyasi ayrim hollarda assimetrik tarzda parcha-parcha ko‘rinishida namoyon bo‘lishi mumkin ekan. Bu holat qadimgi italyan tilidan hozirgi zamon italyan tiliga qolgan me‘rosdir. Negaki, qadimgi italyan tili fe‘l tizimida shaxs va son kategoriyasi ancha yaxshi rivojlangan bo‘lgan.

Shaxs-son ma‘nolari fe‘lga xos grammatik ma‘nolar bo‘lib, bu ma‘nolar italyan tilida bir-biriga qiyosan olinishi mumkin bo‘lgan bir necha shakllar orqali ifodalanadi. Masalan, quyida italyancha *andare(bormoq)* fe‘lining hozirgi zamon tuslanishiga e‘tibor qilsak, bu tilda fe‘llarga xos shaxs va son kategoriyasi ancha keng rivojlanganligining guvohi bo‘lamiz : *andare - bormoq*

Birlik:

Ko‘plik:

1-shaxs : *vado*

1-shaxs : *andiamo*

2-shaxs : *vai*

2-shaxs : *andate*

3-shaxs : *va*

3-shaxs : *vanno*;

Fe'llarning tuslanishli shakllarida harakatning bajaruvchisi, ya'ni bajaruvchi shaxs ham ko'rastiladi. Harakat bajaruvchisi so'zlovchi, tinglovchi yoki o'zaro suhbatda ishtirok etmaydigan o'zga shaxs bo'lishi mumkin. Bu ma'nolar maxsus formantlar yordamida ifodalanadi. Shaxs bildiruvchi formantlar ayni vaqtda bajaruvchining son-miqdorini ham ko'rsatadi. Bajaruvchining birdan ortiqligini ko'rsatuvchi shakl shu shaxsning ko'plik shakli hisoblanadi. Masalan, *andare - bormoq* fe'li 1-shaxs birlikda *vado* – *boryapman* bo'lsa, 1-shaxs ko'plikda esa *andiamo- boryapmiz* shakliga ega bo'ladi va bu shakllar o'zlarida ham shaxs va ham son kategoriyalarini aks ettira oladi.

Fe'llarning tuslanishli shaklida harakatning bajaruvchisi ham ko'rsatiladi. Harakat bajaruvchisi so'zlovchi, tinglovchi yoki o'zaro suhbatda ishtirok etmaydigan o'zga shaxs bo'lishi ham mumkin. Bu ma'nolar italyan tilida maxsus formantlar yordamida ifodalanadi. Shaxs bildiruvchi formantlar bir vaqtning o'zida harakat bajaruvchisining son – miqdorini ham ko'rsatadi. Bajaruvchining birdan ortiqligini ko'rsatuvchi shakl shu shaxsning ko'plik shakli bo'lib hisoblanadi. Masalan, *andiamo - boryapmiz* 1-shaxs ko'plik ma'nosini anglatadi. Quyida har bir shaxsning birlik va ko'plik shakllarini alohida tavsiflashga harakat qilamiz:

- Birinchi shaxs birlik shakli harakat bajaruvchisi so'zlovchining o'zi ekanligini ko'rsatadi, ya'ni 1-shaxs : *vado* singari. Uning ko'pligi esa, ya'ni *andiamo* harakatning so'zlovchi mansub bo'lgan jamoaga tegishli ekanligi ko'rsatadi.

- Ikkinchi shaxsning birligi, ya'ni *vai* harakatning bajaruvchisi tinglovchi ekanini, ko'pligi esa tinglovchi mansub bo'lgan jamoa ekanini ko'rsatadi, ya'ni *andate* singari.

- Uchinchi shaxs shakli so'zlovchi va tinglovchidan tashqari, boshqa bir shaxs, ya'ni *va* kabi yoki shaxslar guruhi harakat bajaruvchisi ekanligi tushuniladi, ya'ni *vanno* singari.

Fe'llarning birinchi va ikkinchi shaxs shakli faqat kishilarga nisbatan, uchinchi shaxs shakli esa nafaqat, kishi, balki predmetlarga nisbatan ham qo'llanadi.

Umuman olganda, italyan tili fe'llariga xos bo'lgan shaxs va son kategoriyasi haqida shunday xulosaga kelish mumkinki, ular italyan tilida ancha yaxshi rivojlangan bo'lib, bu ikki grammatik kategoriyani biri birisiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

3. M a y l v a z a m o n k a t e g o r i y a s i

Italyan tili fe'l tizimida zamon va mayl ma'nolarini ifodalovchi shakllarning turli xil guruhi mavjud bo'lib, ular hozirgi, o'tgan va kelasi zamon shakllarida o'z ifodasini topadi. Italyan tili fe'l tizimiga xos bo'lgan zamon grammatik kategoriyasi harakatning nutq momentiga bo'lgan munosabatini anglatadi. Fe'llardagi zamon kategoriyasi materiyaning mavjudlik shakli sifatidagi vaqtning aks etishidir. Harakat gapirilib turgan nutq momenti bilan bir vaqtda, nutq momentidan oldin va nutq momentidan so'ng sodir bo'lishi mumkin. Shunga muvofiq fe'llarda uch xil zamon shakli mavjud bo'lib, bular hozirgi zamon, o'tgan zamon va kelasi zamon deb ataladi. Zamon grammatik kategoriyasiga berilgan bunday ta'rif har bir zamon shaklining nutq momenti bilan mos kelish zaruratidan kelib chiqqan bo'lib, materiyaamizda sodir bo'ladigan barcha xil ish-harakatlar shu uch zamon asosida namoyon bo'ladi. Shunday qilib, nutq momenti zamon shakllari uchun asosiy no'qta bo'lib hisoblanadi.

Italyan tilida aniqlik, buyruq, istak va shart mayllari mavjud bo'lib, ulardan tashqari, fe'llarning shaxssiz shakllari ham ularning grammatik faoliyatida muhim o'rin egallaydi. Ularni quyidagicha tavsiflash mumkin:

- Aniqlik maylining 8ta zamoni mavjud bo'lib, shundan 4tasi oddiy zamonlar, qolgan 4tasi esa murakkab zamonlar turkumiga mansubdir.
- Buyruq maylining 1ta zamon mavjud bo'lib, u ham oddiy zamon turkumiga kiradi.
- Shart maylining 2ta zamoni mavjud bo'lib, shundan 1tasi oddiy zamonlar, qolgan yana 1tasi esa murakkab zamonlar turkumiga mansubdir.

- Istak maylining 4ta zamoni mavjud bo'lib, shundan 2tasi oddiy zamonlar, qolgan yana 2tasi esa murakkab zamonlar turkumiga mansubdir.
- Fe'llarning infinitiv, sifatdosh va gerundiy singari shaxssiz shakllari ham mavjud bo'lib, ular ham oddiy va murakkab zamonlarda o'z aksini topadi.
- Infinitivning 2ta zamon shakli mavjud bo'lib, shundan 1tasi oddiy, 1tasi esa murakkab zamon shakllaridir.
- Sifatdoshning 2ta zamon shakli mavjud bo'lib, ularning ikkalasi ham oddiy zamon shakllariga mansubdir.
- Gerundiyning 2ta zamon shakli mavjud bo'lib, shundan 1tasi oddiy, 1tasi esa murakkab zamon shakllaridir.

Biz yuqoridagi ma'lumotlarni ko'z oldimizda yaqqol namoyon bo'lishi uchun ularni quyidagicha jadval asosida aks etirishni maqsadga muvofiq deb topdik.

Mayl turlari		Oddiyzamonlar (yordamchife'llarsizyasaladigan)	Murakkabzamonlar (yordamchife'llarbilanyasaladigan)		
Aniqlik (8 ta zamon)	mayli	<i>Presente</i>	<i>Passato</i>	<i>prossimo</i>	
		<i>Imperfetto</i>	<i>Trapassato</i>	<i>prossimo</i>	
		<i>Passato</i>	<i>remoto</i>	<i>Trapassato</i>	<i>remoto</i>
		<i>Futuro semplice</i>	<i>Futuro anteriore</i>		
Buyruq (1 ta zamon)	mayli	<i>Presente</i>	-		
SHart (2 ta zamon)	mayli	<i>Presente</i>	<i>Passato</i>		
Istak (4 ta zamon)	mayli	<i>Presente</i>	<i>Passato</i>		
		<i>Imperfetto</i>	<i>Trapassato</i>		
Fe'llarning shaxssiz shakllari		Oddiy zamonlar	Murakkab zamonlar		
Infinitiv (2 ta zamon)		<i>Presente</i>	<i>Passato</i>		
Sifatdosh		<i>Presente</i>	-		

(2 ta zamon)	<i>Passato</i>	-
Gerundiy (2 ta zamon)	<i>Presente</i>	<i>Passato</i>

Mayl kategoriyasi harakat bilan sub'ekt orasidagi aloqaning voqelikka munosabatini ko'rsatadi. Bu aloqa va munosabatning turlicha bo'lishidan maylning ham bir necha turi bo'ladi va har bir turga xos ma'nolar maxsus shakllar orqali ifodalanadi.

Mayl shakllari fe'llar orqali beriladigan modal ma'nolarni ifodalash uchun xizmat qiladi. Bu modal ma'nolar reallik, faraz, ikkilanish, istak-hoxish kabi ma'nolarni o'z ichiga oladi.

Mayl kategoriyasi boshqa tillardagi kabi hozirgi zamon italyan tili fe'l tizimida ham fe'lning gapda kesim vazifasida keladigan shaxsli shakllarigagina xos kategoriyadir. Italyan tili grammatikasida maylning to'rt xil turi mavjud : aniqlik mayli, buyruq mayli, istak-hoxish mayli va shart mayli .

Aniqlik mayli real borliqqa mos keladigan harakat va holatni ifodalash uchun xizmat qiladi. Bu mayl fe'llarning barcha zamon turlarini o'z ichiga oladi. Bu zamon turlari sodir bo'layotgan, sodir bo'lgan va sodir bo'ladigan harakat yoki holatdan iborat. Gapiruvchi aniqlik mayli shakllaridan foydalangan holda real harakatni nazarda tutib xabar beradi va fe'l shakllari orqali harakatning borliqqa bo'lgan munosabatini ifodalaydi. Aniqlik maylining modallik ma'nosi harakat realligini shu harakat haqidagi xabardan uzoqlashmagan holda ko'rsatishdan iboratdir.

Buyruq mayli biror bir harakatni bajarishga undash ma'nosini ifodalaydi. Ma'lum bir harakatni amalga oshirishga undash ma'nosi buyirish, ta'qiqlash, iltimos kabilardan iborat bo'lishi mumkin.

Istak-hoxish mayli faraz qilinadigan, mumkin bo'ladigan, hoxlanadigan harakatni, ya'ni real borliqdagi harakatlarga zid keladigan harakatni ifodalash uchun xizmat qiladi.

Shart mayli boshqa bir harakatning bajarilishi uchun shart bo'lgan harakatni bildiradi. Biror bir harakatning bajarilishi yoki bajarilmasligi shart mayli shakli harakatning bajarilish va bajarilmasligi bilan bog'liq bo'ladi.

Hozirgi zamon italyan tilining aniqlik maylida Presente, Futuro semplice, Futuro anteriore, Passato prossimo, Passato remoto, Imperfetto, Trapassato prossimo, Trapassato remoto kabi 8ta zamon mavjuddir. Quyida ularning har biriga alohida va qisqacha tarzda izoh berishga harakat qilamiz.

Presente (hozirgi zamon) zamon shaki italyan tilida fe'l o'zagiga quyidagicha qo'shimchalarni qo'shish orqali yasaladi:

		1 tuslanish	2 tuslanish	3 tuslanish
		<i>cantare</i>	<i>credere</i>	<i>Partire</i>
	1-shaxs.	<i>canto</i>	<i>credo</i>	<i>Parto</i>
Birlik	2-shaxs.	<i>canti</i>	<i>credi</i>	<i>Parti</i>
	3-shaxs.	<i>canta</i>	<i>crede</i>	<i>Parte</i>
	1-shaxs.	<i>cantiamo</i>	<i>crediamo</i>	<i>partiamo</i>
Ko'plik	2-shaxs	<i>cantate</i>	<i>credete</i>	<i>partite</i>
	3-shaxs.	<i>cantano</i>	<i>credono</i>	<i>partono</i>

Noto'g'rife'llarning hozirgi zamondatuslanishining o'zigaxosayrimustasnohollari mavjuddir. Bular quyidagilar:

Bir qator fe'llar o'zining maxsus tuslanish shakliga ega. Masalan, *avere* va *essere* fe'llari :

		<i>avere</i>	<i>essere</i>
	1-shaxs	<i>ho</i>	<i>sono</i>
Birlik	2-shaxs	<i>hai</i>	<i>Sei</i>

	3-shaxs	<i>ha</i>	<i>È</i>
	1-shaxs	<i>abbiamo</i>	<i>siamo</i>
Ko'plik.	2-shaxs	<i>avete</i>	<i>Siete</i>
	3-shaxs	<i>hanno</i>	<i>Sono</i>

Bundan tashqari, quyidagi modal fe'llar ham shular jumlasidandir: *Potere*(qila olmoq): *posso, puoi, può, possiamo, potete, possono;*

Volere(xohlamok): *voglio, vuoi, vuole, vogliamo, volete, vogliono;*

Dovere (qilishi kerak bo'lmoq): *devo (redko debbo), devi, deve, dobbiamo, dovete, devono (redko debbono)*

Sapere (bilmoq): *so, sai, sa, sappiamo, sapete, sanno;*

Shuningdek, bir qator boshqa fe'llar ham hozirgi zamonda alohida tuslanish shakllariga ega: *Andar, Stare, Dare, Fare, Dire, Bere, Tradurre.*

Italyan tilida fe'llarning hozirgi zamon shakllari ma'lum bir harakat va holatni nutq momentiga mos keladigan hozirgi paytda sodir bo'layotganini ifodalaydi. Ular nutq momenti bilan chegaralangan yoki chegaralanmagan bo'lishi mumkin. Masalan:

Ve lo prometto. –Men sizga va'da beraman.- chegaralangan;

Mario dorme.– Mario uxlayapti. - chegaralanmagan;

Hozirgi zamon italyan tilida quyidagi ma'nolarni ifodalash uchun qo'llanishi mumkin:

1. Kelasi zamon ma'nosida: *Domani vado a Venezia. – Ertaga men Venetsiyaga boraman.*

2. Hozir kelasi zamon ma'nosini ifodalash uchun: *Mario sta per partire (stare lì lì per partire).* - *Mario manna hozir junab ketmoqchi.*

3. Kelasi zamon ma'nosidagi buyruq, istak, tavsiya ma'nolarini ifodalash uchun: *Facciamo così. Io suono la chitarra e tu canti.* – *SHunday qilamiz. Men gitara chalaman, sen esa kuylaysan.*

4. Ritorik ma'nosini yoki faraz qilish ma'nosini ifodalash uchun:

Allora, ti telefono? – Demak, senga telefon qilishim kerakmi?

5. O'tgan zamon ma'nosini ifodalash uchun ishlatiladi va u Presente storico deb ataladi va u tinglovchini o'sha voqeaning ayni guvohi ekanligini ifodalaydi. U doimo nutq momentidan kelib chiqadi. Bu zamon qo'llanilishining asosiy holatlaridan biri tarixiy hozirgi zamon sifatida ishlatilinishidir. U ko'proq badiiy adabiyotlarda voqea-hodisalarni yanda jonli va chiroyli ifodlash uchun xizmat qiladigan stilistik usul sifatida qo'llaniladi: *E come narra la leggenda, Romolo e Remo decidono di costruire una città di uomini liberi.* – *Afsonada aytilishicha, Romul va Rem ozod kishilar shahrini qurishga qaror qilmoqda..*

6. Ma'lum bir vaqtga aloqador bo'lmagan absolyut harakat, belgi va holat tushunchalarini ifodalash uchun: *La Terra si muove.* – Er aylanib turadi. Bunday holatni maqol va matallar tarkibida ham uchratish mumkin: *Chi cerca, trova.* – *Izlagan topadi.*

Futuro semplice (Sodda kelasi zamon) zamoni quyidagicha yasaladi:

	1 tuslanish	2 tuslanish	3 tuslanish
	<i>cantare</i>	<i>credere</i>	<i>partire</i>
	1-sh. <i>canterò</i>	<i>crederò</i>	<i>partirò</i>
Birlik	2-sh. <i>canterai</i>	<i>crederai</i>	<i>partirai</i>
	3-sh. <i>canterà</i>	<i>crederà</i>	<i>partirà</i>

	1-sh. <i>canteremo</i>	<i>crederemo</i>	<i>partiremo</i>
Ko'plik	2-sh. <i>canterete</i>	<i>crederete</i>	<i>partirete</i>
	3-sh. <i>canteranno</i>	<i>crederanno</i>	<i>partiranno</i>

Bunda *avere*, *essere* va *tenere* fe'llari maxsus tuslanish shakllariga ega. Ayrim italyancha fe'llar bu zamonda ikki xil shakl kasb etadi, masalan, *Morire*: a) *morirò*; b) *morro*.

Bu zamonning o'ziga xos xususiyatli tomonlaridan biri shundaki, u hozirgi zamonga nisbatan bo'lgan kelasi zamon ma'nosini ergash gap tarkibida ifoda etishi mumkin. Masalan, *Ti scriverò. – Men senga xat yozaman. Dice che lo farà stasera. – U buni bugun kechqurun qilishini aytayapti.*

Futuro semplice zamoni boshqa zamon va mayllar ma'nosida ham ishlatilishi mumkin. Masalan, buyruq mayli ma'nosida : *Lo farai tu stesso! –Buni sen o'zing qilasan!*

Futuro anteriore zamoni *avere* va *essere* yordamchi fe'llari orqali yasaladi. Bu zamon ergashgan qo'shma gaplarda kelasi zamon ma'nosini ifodalash uchun ishlatiladi va u gaplarda *quando*, *dopo che*, *appena* kabi bog'lovchilar orqali namoyon bo'ladi. Masalan: *Appena avrò letto il libro, te lo restituirò. – Kitobni o'qib bo'lganimdan so'ng uni sizga qaytaraman.*

Bundan tashqari, Futuro anteriore zamoni ma'lum bir muddat ichida tugatilishi mumkin bo'lgan harakatlarni ifodalash uchun ham xizmat qiladi. Masalan, *Fra un'ora avrò finito il lavoro. – Ikki soatdan so'ng men ishimni tugataman.*

Passato prossimo zamoni yaqinda tugallanga ish-harakatni anglatib, bu harakatning hozirgi zamonga aloqasi bo'lmaydi. Masalan, *Ieri ho ricevuto un telegramma. – Kecha men telegramma oldim.* Bundantashqari, utugallanganish – harakatni ifodalashda Passato remoto ma'nosini ifodalash uchun ham xizmat qiladi. Bu holat tarixiy voqea-hodisalarni ifodalash uchun juda qul keladi. Masalan, *Allora Cesare ha preso una di quelle decisioni che cambiano la storia dei popoli.*

Passato remoto tugallangan o'tgan zamon ish-harakatini hozirgi zamonga bog'liq bo'lmagan holda ifodalash uchun xizmat qiladi. Masalan, *Michelangelo morì all'età*

di novant'anni. - Mikelanjelo to'qson yoshda vafot etgan. Bu zamon og'zaki nutqda ketma-ket sodir bo'luvchi harakatlarni ifodalash uchun ham ishlatiladi. Masalan, *Arrivò Romolo. Così Numitore apprese la verità, e i due gemelli si recarono coi loro compagni al palazzo reale, dove uccisero il crudele Amulio.*

Bundan tashqari, bu zamon doimo o'z ichki tavsifiga ko'ra batamom tugal harakatni ifodalamasdan, balki, ma'lum bir muddat ichida davom etuvchi harakti ham ifodalashi mumkin. Masalan, *Vissero in quella città fino al 1964. - Ular ushbu shaharda 1964 yilgacha yashadi.*

Imperfetto zamoni harakatning sodir bo'lish jarayonida kelgusida tugallanmagan harakat va holatni ifodalaydi. Bu Imperfetto narrativo zamoni ham bo'lishi mumkin. Masalan, *Era una tipica giornata di ottobre. Il cielo era coperto, piovigginava.*

Bu zamon suhbat boshidagi xushmuomalalik ma'nosini ifodalash uchun ham qo'llanadi. Masalan, *Desiderava, signore? -Nima xohlaysiz, janob?* Shuningdek, u Condizionale passato ma'nosini ham ifodalashi mumkin : *Un altro po' e lo ammazzavano (l'avrebbero ammazzato).*

Trapassato prossimo zamoni o'tgan zamondagi kelasi zamon ma'nosini ifodalash uchun xizmat qiladi. Masalan, *Stava meglio. Il cane gli aveva fatto passare il mal di testa.* Uning yana bir xususiyatli tomonidan biri shundaki, undagi harakat ma'nosi atrofdagi gaplar bilan mantiqan aloqador bo'lib ularning bu xususiyati kontekst bilan bog'liq bo'lib hisoblanadi. Masalan, *Stava già meglio. Il sonno lo aveva ristabilito (Stava già meglio perchè il sonno lo aveva ristabilito.).*

Trapassato remoto hozirgi zamon italyan tilida faqat yozma nutqqa xos bo'lib, u juda kamdan-kam hollarda qo'llanadi. U gapda *arrena, arrena che, non arrena che, quando, finchè* kabi bog'lovchilar orqali aks etadi. Masalan, *Dopo che il postino gli ebbe consegnato il telegramma, lo aprì e lo lesse. -Xat tashuvchi unga xatni bergan zahoti u uni shu erda ochdi va o'qidi..*

Buyruq maylining Imperativo zamoni buyruq, iltimos, maslahat ta'qiq kabi ma'nolarni ifodalash uchun xizmat qiladi. Italyan tilida bu zamonning ko'p shakllari Presene Indicativo bilan mos keladi. Masalan, *Raccontiamo! (Hikoya qilamiz!)*

varaccontiamo – hikoya qilayapmiz, Raccontate! (Hikoya qiling!) varaccontate – hikoya qilayapsiz.

Shart mayli ikkita zamonga ega bo'lib, ular *presente* va *passato* bo'lib hisoblanadi. Ular ma'lum bir ish-harakatning amalga oshishi uchun biror bir harakatning shart ekanligini bildiradi. Masalan, *Ora (domani) verrei con voi, se mi invitaste. Ieri sarei venuto con voi, se mi aveste invitato.* Bu zamonlar hech qachon ma'lum bir shartni emas, balki ular shartning natijasini ifodalaydi.

Italyan tilida fe'llarga xos bo'lgan sof zamon ma'nosiga ega bo'lgan shakllar italyancha fe'llarning qolgan boshqa shakllari bilan taqqoslanganda harakatni nafaqat vaqt nuqtai nazaridan, balki harakat sodir bo'lishining xarakteri nuqtai nazaridan baholaydi. Ularning umumiy xususiyatlaridan biri har bir shakllarida ma'lum bir zamonga xos ma'noning mavjudligi.

I bobga xulosa. Fe'l so'z turkumisiz gaplarimiz ma'noga ega bo'lmasdi. Chunki fe'l gapda mavjud bo'lgan turli so'z turkumlarini bir-biriga bog'lab, ma'no berishga xizmat qiladi. Fe'l mustaqil so'z turkumi bo'lib, u harakat, holat yoki jarayonni, ya'ni ma'lum bir belgining paydo bo'lishi va o'zgarishi kabilarni harakatni ifodalaydi. Fe'lga xos bunday ma'nolarning barchasi uni boshqa so'z turkumlaridan farqlashga yordam beradigan umumiy harakat ma'nosiga borib taqaladi.

Roman tilshunoslari ta'kidlaganidek, fe'l vaqt davomida sodir bo'ladigan belgining, harakatning grammatik ahamiyatini ifodalaydigan so'z turkumi bo'lib hisoblanadi. Harakatning grammatik ahamiyatini keng ma'noda tushunish mumkin. U nafaqat harakat va tom ma'nodagi faoliyatni ifodalaydi, balki holatni va ma'lum bir predmet yoki shaxsning mavjudligini ko'rsatadi.

Muhimi shundaki, fe'l o'zida ma'lum bir vaqt davomida sodir bo'ladigan harakatga xos xususiyatlarni aks ettiradi. Bu xususiyatlar fe'lning shaxsli shakllarida namoyon bo'ladi va shuning uchun ham fe'l shaxsli shakllarining sintaktik vazifasi gapda faqat kesim sifatida qo'llanilishdan iboratdir.

Fe'lning so'z o'zgartirish tizimi boshqa so'z turkumlariga qaraganda ancha boy va xilma-xildir. U nafaqat flektiv tillarga xos bo'lgan sintetik usulga ega, balki

o'zakka formantlar qo'shilishi yoki analitik usulga ham egadir. Shuni ta'kidlash joizki, fe'l analitik shakllarga ega bo'lgan yagona so'z turkumi hisoblanadi. Fe'llarning so'z o'zgartiruvchi tizimiga alohida e'tibor qilsak, affiksatsiya usuli bilan yasaladigan suffiksli fe'llar ancha ko'pchilikni tashkil etishining guvohi bo'lamiz.

Fe'llar gapda doimo kesim vazifasini o'taydi. Bu holat esa ularning sintaktik xususiyatlarini ko'rsatuvchi asosiy mezon bo'lib hisoblanadi. Xususan, ularning gapda ot kesim va fe'l kesim vazifasida ishtirok etishi shular jumlasidandir. Fe'llar yordamida amalga oshadigan bunday sintaktik hodisalar ularga xos predikativlik funksiyasini namoyon etuvchi muhim sintaktik jarayonlardan biri bo'lib xizmat qiladi. Keltirilgan bu holatlar fe'llarning shaxsli shakllariga xos xususiyatlar bo'lib sanaladi.

Bundan tashqari, yuqorida ta'kidlanganidek, italyan tilida fe'llarning shaxssiz shakllari ham mavjud bo'lib, ularda shaxsli shakllar ega bo'lgan xususiyatlarni o'zlarida aks ettirish xususiyati mavjud emas, ya'ni ular shaxsli shakllarga ega bo'lgan fe'llardan sintaktik nuqtai nazardan tubdan farq qiladi. Ya'ni ular gapda kesim vazifasida emas, balki, boshqa gap bo'laklari, jumladan, ega, to'ldiruvchi va aniqlovchi kabi sintaktik funksiyalarni bajarishi mumkin.

Biz italyan tili fe'l tizimiga tegishli bo'lgan grammatik kategoriyalarni birma-bir ko'rib chiqish jarayonida ularning naqadar serqirra va o'ziga xos xususiyatlarga boy ekanligiga amin bo'ldik. Italyancha fe'l grammatik kategoriyalarini har tomonlama tahlil qilib, quyidagicha xulosalarga keldik.

1. Har bir tilda o'ziga xos grammatik ma'nolar va ularni ifodalash usullari mavjud. Ular ayrim-ayrim holda emas, balki ma'no turlarining yaqinligiga ko'ra guruh-guruh holda uchraydi. Bunday guruhlarda ular son jihatdan kamida ikkita va undan ortiq bo'lishi mumkin. Ana shunday birikmalar tilshunoslikda grammatik kategoriya, ya'ni umumlashgan grammatik ma'no hisoblanib, u tilning qaysi morfologik turga kirishini ko'rsatadi va so'zlarning o'zgarishida yoki gapda so'zning bog'lanishida o'z ifodasini topadi.

2. Italyan tilida fe'l kategoriyalari sintetik va analitik shakllarda o'z ifodasini topadi. Shuning uchun ham affiksatsiya, ichki fleksiya va yordamchi so'zlar bunday grammatik kategoriyalarni ifodalash vositalari bo'lib xizmat qiladi. Italyan tili fe'l tizimida shaxs va son kategoriyasi faqat sintetik shaklga, nisbat kategoriyasi analitik shaklga, zamon, tur va mayl kategoriyalari esa sintetik va analitik shakllarga ega.

3. Italyan tili fe'l so'z turkumiga xos bo'lgan shaxs kategoriyasi faqat birgina holatda, ya'ni istak-hoxish mayli noaniq hozirgi zamondagi uchinchi shaxs ko'plik shaklida aniq namoyon bo'ladi, ya'ni infinitivga –s qo'shimchasi qo'shiladi: *writes*. Uchinchi shaxs shakli esa qolgan barcha shaxs shakllariga qarama-qarshi turadi. Shunday qilib, noaniq hozirgi zamonda shaxs kategoriyasi faqat birgina holatda shaklan namoyon bo'ladi, ya'ni boshqa shaxslarda qo'shimchaning mavjud emasligi ularning uchinchi shaxs birlik emasligini inkor etadi. O'tgan zamon shakllarida shaxs kategoriyasi yo'q.

4. Son kategoriyasi shaxs kategoriyasiga qaraganda ancha sust rivojlangan. Faqat noaniq hozirgi zamondagi –s qo'shimchali uchinchi shaxs shakli birlikni ifodlovchi birdan-bir unsurdir. Biroq, u birlikdagi barcha shaxslarga xos emas, shuning uchun ham u nafaqat ko'plik shakllarga nisbatan qarama-qarshi turadi, balki morfologik ifoda unsuriga ega bo'lmagan ayrim birlik shakllarga ham teskaridir.

5. Italyan tili fe'llariga xos bo'lgan aspekt kategoriyasi ish-harakatning vaqt davomida sodir bo'lish usuli va xarakterini ko'rsatadi. Bu shundan dalolat beradiki, aspekt kategoriyasi ish-harakatning sodir bo'lish xarakterini zamon kategoriyasi bilan bog'liq tarzda aniqlovchi grammatik kategoriya hisoblanadi. Bundan shunday xulosaga kelish mumkinki, italyancha fe'l so'z turkumiga xos bo'lgan aspekt grammatik kategoriyasi tilda ikkilamchi vazifani bajarsa, zamon kategoriyasi esa birlamchi vazifani bajaradi. Bunday holat aspekt shakllarining zamon shakllaridan ajralgan holda alohida mavjud bo'la olmasligini ko'rsatadi.

6. Mayl shakllari fe'llar orqali beriladigan modal ma'nolarni ifodalash uchun xizmat qiladi. Bu modal ma'nolar reallik, faraz, ikkilanish, istak-hoxish kabi ma'nolarni o'z ichiga oladi. Mayl kategoriyasi boshqa tillardagi kabi hozirgi zamon

italyan tili fe'l tizimida ham fe'lning gapda kesim vazifasida keladigan shaxsli shakllarigagina xos kategoriyadir. Italyan tili grammatikasida maylning uch xil turi mavjud : aniqlik mayli, buyruq mayli, istak-hoxish mayli.

7. Majhul daraja sintaktik qurilma egasi tomonidan ish-harakatni o'ziga qabul etishni ifodalaydi. Bu qurilmalardagi ega majhul yoki passiv ega deb yuritiladi va ish-harakatning ob'ekti vazifasini o'taydi. Aniq nisbat shakli bu oppozitsiyaning kuchsiz a'zosi bo'lib, mazkur ma'noni umumlashtirgan holda nomajhullik tarzida ifoda etadi. Bu nomajhullik o'zbek tilida kauzativ nisbat, o'zlik nisbat, birgalik nisbatlar tarzida namoyon bo'lishi mumkin. Italyan tilida fellarning majhul nisbat shaklida ishlatilinish ko'lami ancha kengdir. Jumladan, italyan tilida o'zbek tilidagidek faqatgina o'timli fe'llar emas, balki o'timsiz fe'llar ham majhul nisbat shaklida ishlatilaveradi.

II-Bob.

Italyan tilidafe'llarning noaniqshakllari

Italyan tilida ham fellar uch ko'rinishda bo'ladi. Ularni tuslanish deb ataladi.

1. Tuslanishda fellar –*are* qo'shimchasi bilan tuslanadi.

Masalan: -mangiare-*yemoq*, asos mangi, qo'shimcha –*are*,harakat nomini yasamoqda.
Cantare, giocare xuddi shu yo'sinda qismlarga ajratiladi.

2. Ikkinchi tuslanishda fellar –*ere* qo'shimchasi bilan tuslanadi.

Masalan: -leggere, prendere, correre

3. Uchinchi tuslanishda fellar –*ire* qo'shimchasi bilan tuslanadi.

Masalan: -aprire, preferire, partire.

Bundan tashqari –*rre* bilan tuslanadigan fellar mavjud. Masalan:

-estrarre, proporre, tradurre.

Fellar o'zgarishiga qarab forma, modo, tempo va persona ga bo'linadi.

La forma

Fellarning formasi attiva, passiva variflessiva bo'lishi mumkin.

- Forma attiva: qachonki ish harakatni bajaruvchisi aniq bo'lsa.

Masalan: Marco ha pagato il conto. Marco hisobni to'ladi. Bu yerda pagato shaxsni aniqlab kelmoqda.

- Forma passive: ish harakat kim tomonidan bajarilganini ko'rsatadi.

Masalan: Il conto è stato pagato da Marco. Hisob Marco tomonidan to'landi.

Bu yerda è stato pagato passive yani majhul nisbatda kelmoqda.

- Forma riflessiva: qachonki ish harakatning egasi va kesimi mos kelsa. Ish harakatning egasi o'z ustidagi ish harakatni ifodalaydi.

Masalan: Luisa si veste. Luisa kiyindi. Bu yerda si veste kiyindi o'zlik nisbat bo'lib kelmoqda.

Il modo

Il modo ikkiga bo'linadi:

Modi finiti: ular ham o'z navbatida indicative, congiuntivo, condizionale, imperativo turlarga bo'linadi.

Marco paga il conto (*indicativo*).Paga bu yerda indicativo tarzda kelgan.

Penso che il bambino abbia fame (*congiuntivo*).Abbia bu yerda congiuntivo bo'lib kelgan.

Vorrei un bicchiere d'acqua (*condizionale*).Vorrei condizionale yani hohish-istak mayli bo'lib kelgan.

Ugo, ascolta bene e prendi nota! (*imperativo*). Ascolta vaprendi bu yerda buyruq istak mayli bo'lib kelgan.

- Modi indefiniti yani fellarning noaniq shakli deyiladi. Fellarning noaniq shakllari quyidagilar: infinito, gerundio va participio.

Viaggiare è interessante e divertente (*infinito*).Viaggiare bu yerda infinito yani harakat nomi bo'lib kelmoqda.

Studiando s'impara (*gerundio*).Studiando felning asosi studiare, -ando qo'shilmoqda va bu yerda gerundi bo'lib kelmoqda.

Visto il brutto tempo, abbiamo preferito stare a casa (*participio*).

Il tempo (zamon)

Zamon – bu ish harakat yoki hodisaning qaysi payt sodir bo'lganligini aniqlab keladi.

Italyan tilida ikki xil zamon ko'rinishi mavjud. Bular:

1. Oddiy zamon (Tempi semplici)
2. Murakkab zamon (Tempi composti)

Oddiy zamonga indicative presente, imperfetto, future semplice, passato remoto, congiuntivo presente e imperfetto, condizionale semplice, forme semplice di infinito, gerundio e participio.

Masalan: *Marta lava l'insalata (indicative presente-hozirgi oddiy zamon)*

Pietro studiava il francese (indicativo imperfetto-tugallangan zamon)

Murakkab zamonga yordamchi fel essere va avere yordamchi fellarning sifatdoshi bilan birgalikda yasaladi. Murakkab zamonga indicativo passato prossimo, trapassato prossimo, futuro anterior, trapassato remoto, condizionale composto, congiuntivo passato e trapassato.

Masalan: *Ieri ho comprato la macchina (indicativo passato prossimo-o'tgan zamon).*

Kecha men mashina sotib oldim

Luisa è andata al mare (indicativo passato prossimo-o'tgan zamon)

Luisa dengizga ketdi.

Avrei preferito un gelato (condizionale composto)

Muzqaymoqni afzal ko'raman.

La persona(shaxs-son)

Italyan tilida Le persone xuddi o'zbek tilidagidek oltita shaxs-son mavjud. 3-ta birlik va 3-ta ko'plik. Bular:

Birlik

Ko'plik

I. Io - men

IV. Noi - biz

II. Tu – sen

V. Voi - siz

III. Lei/lui, lei - u

VI. Loro – ular

Masalan: Ivo parla con Giorgia. (3-shaxs birlik yani lui)

Noi andiamo al mare. (1-shaxs ko'plik yani noi)

Italyan tilida fel shaxs songa qarab tuslanadi. Har bir shaxsdan keyin kelgan felning oxiridagi suffikslarda o'zgarish sodir bo'ladi.

Masalan: Io parto, tu parti, lui parte, noi partiamo.....

Bundan tashqari italyan tilida shaxs-sondan keyin tuslanib kelgan fel shaxsni ham bildirishi mumkin. Bunda shaxs-son qo'yilmaydi. Masalan:

Domani parto. (1-shaxs birlik. Bu yerda “parto -men” ma'nosida)

Prendi il treno? (2-shaxs birlik. Bu yerda “Prendi -sen” mannosida)

La forma(felning nisbati)

Italyan tilida fellar 3-xil turdagi formaga ega:

Forma attiva: qachonki ish-harakatning bajaruvchisi aniq bo'lsa aniq nisbat bo'ladi.

Masalan:

Marco ha pagato il conto.

Marko hisobni to'ladi.

Ish harakat Marko tomonidan qilinayapti. Shuning uchun aniq nisbat bo'ladi.

Forma passiva: qachonki ish harakatni bajaruvchisi noma'lum bo'lsa majhul nisbat deyiladi. Masalan:

Il conto è stato pagato da Marco.

Hisob Marko tomonidan to'landi.

Forma riflessiva: bu yani o'zbek tilidagi o'zlik nisbatiga to'g'ri keladi.

Masalan:

Luisa si veste.

Luisa kiyindi

Il modo indefinito- felning bir ko'rinishi bo'lib, u eganing shaxs-son (I, II, III), ko'plik yoki birlik ko'rinishlarini ifodalamaydi. Italyan tilida I modi indefinite larni ishlatish uchun bog'lovchilardan foydalaniladi. Italyan tilida bog'lovchilar quyidagilar: -a, -da, -per, -di, -in. Shu bog'lovchilar bilan birgalikda ishlatiladi.

Masalan: *andare a casa – uyga ketish* bu yerda -a, -ga manosini beradi.

partireper Italia- italiyaga jo'nash bu yerda ham –ga manosini bermoqda.

Il modo indefinito Italyan tilida faqatgina vaqtga oid matnlarniIn presente(hozirgi)yoki Passato(o'tgan)zamonda belgilab beradi.In futuro(Kelasi)zamon bundan mustasno.

Italyan tilida Il modo indefinito lar quyidagilar: infinito, gerundio va participio.

L'infinito deyarli barcha Hind-Yevropa tillarida ishlatiladigan fe'l shaklidir. Bu odatda lug'atlarda ishlatilishi uchun kerak bo'lgan fe'l shakllaridan biri hisoblanadi.

Unda hech qanaqa gramatika yoki shaxs-son bog'liq emas. U faqat zamon ko'rsatgichlariga o'tgan va hozirgi zamonga bog'liq.

	Infinito presente (hozirgi zamon harakat nomi)	Infinito passato (o'tgan zamon harakat nomi)
<u>verbo ausiliare</u> (yordamchi fe'l) <i>avere</i>	Mangiare Yemoq	avere mangiato
<u>verbo ausiliare</u> (yordamchi fe'l) <i>essere</i>	Andare Ketmoq	essere andato

L'infinito asosan modal fe'llardan keyin kelishi mumkin.

Masalan:

- *devo prendere la scala* - *Narvon sotib olishim kerak*
- *voglio mangiare qualcosa* - *biror narsa yeyishni hohlayman*
- *posso permettermi una vacanza.* – *men o'zimga dam olishga ruxsat bera olaman*
modal fel bo'lmagan fellarni predloglar bilan ishlatish:
- *vado a comprare il pane* - *non sotib olish uchun borayapman*
- *cerco di guadagnarmi la vita* - *tirikchilik qilish uchun izlanayapman*
- *esco a trovare un amico* - *do'stimni topishga chiqdim*

fe'lning yana bir hususiyatlaridan biri otlashishi mumkin:

- *fare sport giova alla salute* - *sport o'yini bilan shug'ullanish sog'likga yaxshi*
- *bere alcol alla guida è pericoloso* – *spirtli ichimlik ichish sog'likga zarar*

Come il gerundio, l'infinito ha una molteplicità di usi nella subordinazione implicita,^[3] di cui si propongono pochi esempi:

- *Invece di fare rumore, stammi a sentire* – *shovqin qilishdan ko'ra meni eshit.*

PARTICIPIO PRESENTE E PASSATO.

FORMAZIONE DEL PARTICIPIO PRESENTE

Il participio presente formasiga keltirish uchun (are-ere-ire) qo'shimchalaridan foydalanish kerak va shu ko'rinishga keladi **ante-ente-ente**:

Tuslanish	1°-ARE	2°-ERE	3°-IRE
	amare	contenere	agire
PARTICIPIO PRESENTE	amante	contenente	agente

- uchinchi tuslanishning qolgan fe'llari il participio presente formasiga shu tariqa o'zgaradi **-iente**, masalan: dormire – dorm**iente**; ubbidire – ubbid**iente**.

Participio presentening vazifalari

- Il participio presente può avere **valore nominale**, si coniuga come **gli aggettivi a due desinenze**, cioè la desinenza **-e** per il maschile e femminile singolare (am**ante**) e la desinenza **-i** per il maschile e femminile plurale (am**anti**). Quando ha valore nominale può essere **usato come aggettivo**: "una musica **rilassante**" o **come**

sostantivo: "**l'insegnante**". Con valore di aggettivo, può avere il comparativo e il superlativo: invadente – più invadente – invadentissimo.

• L'uso del **participio presente con valore verbale** è molto raro, lo troviamo principalmente nel linguaggio giuridico-burocratico. Quando viene usato con valore verbale, **può sostituirsi ad una proposizione relativa introdotta da -che**: un certificato **comprovante** = un certificato **che comprova**; una scatola **contente** libri = una scatola **che contiene** libri.

FORMAZIONE DEL PARTICIPIO PASSATO

Conosciamo già la formazione del participio passato, che abbiamo studiato per la formazione dei tempi composti (passato prossimo – trapassato prossimo ecc.). Rivediamola insieme.

Nelle forme regolari il participio passato si forma sostituendo le desinenze dell'infinito (are-ere-ire) con quelle del participio passato **ato-uto-ito**.

CONIUGAZIONE	1°- ARE	2°- ERE	3°- IRE
	am are	conten ere	ag ire
PARTICIPIO PASSATO	am ato	conten uto	ag ito

• **Il participio passato può avere valore nominale** e si coniuga come **gli aggettivi a quattro desinenze** (amato-amata-amati-amate). Può essere usato **come aggettivo** (un appartamento **ammobiliato**) o **come sostantivo** (**uno sconosciuto** ha bussato alla porta).

• **Il participio passato con valore verbale serve per formare i tempi composti** (ho studiato; avevate deciso).

Può inoltre essere usato per realizzare la forma implicita di alcune proposizioni subordinate e indica anteriorità temporale rispetto al tempo indicato nella principale (come il gerundio composto o l'infinito composto); può formare:

- **una proposizione temporale:** **uscita** di casa, Maria ha preso l'autobus = **dopo che era uscita** di casa, Maria ha preso l'autobus; come si vede, **il participio passato indica anteriorità** (era uscita) **rispetto al verbo della principale** (ha preso);
- **una proposizione relativa:** la ragazza **morsa** da un serpente ora sta bene = la ragazza **che era stata morsa** da un serpente ora sta bene → **il participio passato ha valore passivo con i verbi transitivi** (**mordere- morsa = che era stata morsa**), **ha un valore attivo con i verbi intransitivi** (**arrivare- arrivato = che era arrivato**).
- **una proposizione causale:** **rimproverato** dall'insegnante, lo studente uscì sbattendo la porta = **poiché era stato rimproverato** dall'insegnante, lo studente uscì sbattendo la porta;
- **una proposizione concessiva:** seppure **rimproverato** dall'insegnante, lo studente rimase impassibile = seppure **fosse stato rimproverato** dall'insegnante, lo studente rimase impassibile.

Il participio è un **modo verbale indefinito** ma che assume questo nome proprio perché condivide (o meglio, “partecipa”) caratteristiche proprie sia delle voci verbali sia del nome e dell'aggettivo, di cui svolge alcune funzioni. Il participio quindi **esprime da un lato un'azione**, uno stato o un modo di essere (come tipico dei verbi), ma dall'altro **concorda in genere e numero** con il nome cui si riferisce e di cui costituisce l'attributo. Per esempio, nella frase:

Un boato *assordante* squarciò il cielo.

il participio presente *assordante* ha una sua funzione verbale (“che è assordante”) e una sua caratteristica di aggettivo nella concordanza (maschile singolare) con il nome “boato”. Allo stesso modo, nella frase:

Ho mandato a riparare il mio computer *rotto*.

il participio passato *rotto* si riferisce all'azione del verbo passivo (cioè “essere rotto, essersi guastato”) ma concorda anche in genere e numero con il termine “computer”.

I tempi del participio

I **tempi verbali** del participio sono due:

• Il **participio presente**, che viene utilizzato soprattutto come **attributo** di un nome ¹. Per esempio:

Sono andata al Luna Park e ho passato un pomeriggio *entusiasmante*;
Anche se le cose gli vanno male, Davide è sempre *sorridente*.
La funzione verbale del participio presente è invece **molto rara** e si trova principalmente in espressioni letterarie, nel linguaggio giuridico e in quello burocratico.

Il **participio passato** invece viene largamente usato sia con la funzione di **aggettivo** che con quella di **verbo**.

Per la sua funzione di aggettivo qualificativo, si può pensare al seguente esempio:

Radunarono tutti gli studenti *laureati* per la consegna ufficiale del diploma ²

Nella sua **funzione verbale** il participio passato viene unito all'ausiliare essere per formare i tempi delle **forme passive**. Invece viene unito sia all'ausiliare *essere* che all'ausiliare *avere* per formare tutti i **tempi composti**. Con l'ausiliare *essere* il participio passato concorda con il **soggetto**, mentre con l'ausiliare *avere* resta **invariato**. Per esempio:

Il vestito di Chiara è *stato ammirato* da tutti;

Ci è arrivata la notizia appena *siamo partiti*

Per fortuna Carlo è *stato assunto* da quella grossa compagnia;

Ti *ho aspettato* per due ore, potevi telefonarmi!

Il participio passato è poi utilizzato per creare molti tipi di **subordinate implicite**, come ad esempio:

- subordinate **relative**: Matteo ha completato con successo tutti i compiti *assegnatigli* (cioè, “che gli sono stati assegnati”).
- subordinate **causali**: *Colpito* (“poiché era stato colpito”) dall’evento, Paolo prese una decisione inattesa.
- subordinate **ipotetiche**: *Non curata* (“se non è curata”) a dovere, la polmonite può avere conseguenze molto gravi.

- subordinate **temporali**: *Passata* (“dopo che era passata”) la tempesta, tutti uscirono fuori al sole.
- subordinate **concessive**: *Rincuorato* (“benché fosse stato rincuorato”) dagli amici, Matteo rimase comunque triste per tutto il giorno. Va poi ricordato l’**uso assoluto** del participio passato, ovvero quando il soggetto della subordinata è diverso da quello della principale; ad esempio:

Date le ultime disposizioni (soggetto della subordinata), il direttore (soggetto della principale) dichiarò terminata la riunione.

¹ Il participio presente, nella sua funzione di aggettivo, può anche essere **sostantivato e quindi usato come nome**.

² Si noti in questo caso che il participio passato “laureati” si è sostanzialmente trasformato in un sostantivo, come altri participi quali: “l’entrata”, “il trattato”, “il significato”, “gli invitati” e così via.

LE FORME IMPLICITE: IL GERUNDIO SEMPLICE E COMPOSTO

FORMAZIONE DEL GERUNDIO SEMPLICE

Vediamo come si forma il gerundio semplice:

ARE	ERE	IRE
cant are	Cred ere	usc ire
cant ando	Cred endo	usc endo

ESSERE	AVERE
essendo	avendo

USO DEL GERUNDIO SEMPLICE

Le forme del gerundio semplice e composto sono invariabili (nel gerundio composto può variare il participio passato), perciò ogni forma si può usare in riferimento a ciascuna persona.

Il gerundio si usa in proposizioni subordinate e stabilisce una stretta relazione con il verbo della principale: "**lavorando** duramente, ho raggiunto il successo".

Il gerundio semplice non esprime il tempo di un'azione, ma **un rapporto di contemporaneità rispetto all'azione del verbo della frase principale**:

→ Mangio una pizza **guardando** la televisione = mangio una piz**za mentre guardo** la televisione.

→ Ho mangiato una pizza **guardando** la televisione = ho mangiato una piz**za mentre guardavo** la televisione.

→ Mangerò una pizza **guardando** la televisione = mangerò una piz**za mentre guarderò** la televisione.

Il **gerundio semplice** non ha solo **valore temporale** (**guardando** = **mentre guardo**), ma anche:

- **causale** → **essendo** troppo stanca, preferisco rimanere in casa = **poiché sono** troppo stanca, preferisco rimanere in casa;
- **ipotetico** → **facendo** un piccolo sforzo, potresti riuscirci = **se tu facessi** un piccolo sforzo, potresti riuscirci;
- **modale** → arrivò **correndo** = arrivò **di corsa**;
- **concessivo** → **pur impegnandosi**, non fa progressi = **sebbene si impegni**, non fa progressi.

FORMAZIONE DEL GERUNDIO COMPOSTO

Il gerundio composto si forma con il gerundio semplice dell'ausiliare del verbo + il participio passato del verbo.

ARE arriv are	ERE vend ere	IRE fin ire
essendo arrivato-a; i-e	avendo venduto	avendo finito

ESSERE	AVERE
essendo stato-a; i-e	avendo avuto

USO DEL GERUNDIO COMPOSTO

Il gerundio composto esprime un rapporto di anteriorità rispetto all'azione del verbo della frase.

→ **Avendo finito** gli studi, ritorna nel suo paese = **quando ha finito** gli studi, ritorna nel suo paese.

→ **Avendo finito** gli studi, ritornò nel suo paese = **quando aveva finito** gli studi, ritornò nel suo paese.

→ **Avendo finito** gli studi, ritornerà nel suo paese = **quando avrà finito** gli studi, ritornerà nel suo paese.

Il gerundio composto **non ha solo valore temporale**, ma anche:

- **causale** → **avendo piovuto** molto, l'aria è più fresca = **poiché ha piovuto** molto, l'aria è più fresca.
- **ipotetico** → **avendo fatto** i compiti, mi sentirei più tranquilla = **se avessi fatto** i compiti, mi sentirei più tranquilla.
- **concessivo** → **pur essendo stato migliorato**, il motore non è ancora competitivo = **sebbene sia stato migliorato**, il motore non è ancora competitivo.

Se il gerundio non è accompagnato da un soggetto, si deve intendere che è lo stesso della preposizione reggente.

Può avere un soggetto diverso se si tratta di un'espressione impersonale: **facendo freddo**, Maria si mise la giacca; diversamente il soggetto deve essere espresso: avendo il professore terminato la lezione, gli allievi uscirono in cortile.

Il gerundio si usa inoltre molto spesso in unione con i verbi stare e andare per indicare **un'azione progressiva**, cioè in corso di svolgimento: **sto andando** al lavoro; l'inquinamento **va aumentando** sempre di più.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Nazariy adabiyotlar

- ¹ Karimov I.A” Barkamol avlod- O’zbekiston taraqqiyotining poydevori”– T.:O’zbekiston,1998. 8-bet.
- 2 B.Mirkomilov, O. O’ralova, P. Muhammadiyev “Ma’naviy tiklanish va o’zlikni anglash “ Toshkent “muharrir nashriyoti” 2010 4-bet
4. Qo`chqortoev I. Adabiy tilning stilistik tabaqalanishi va nutq madaniyati, Toshkent 1973.
5. Lorenzo Coveri, Antonella Benuncci, Pierangela Diadori: Le varietà dell’ Italiano” Manuale di sociolinguistica Italiana Bonacci editore , Roma 1998 pagine 9 – 82.
6. Maurizio Dardano e Pietro Trifone Grammatica Italiana Con Nozione di linguistica, copyright 1995 © Zannichelli Editore, pagine 44 – 52
7. Stefano Lanuzza “ Storia della lingua Italiana ” Newton copyright editore 1994 ©
8. Kovalev “ dizionario russo – italiano italiano - russo ” di vladimor kovalev
9. G.B.Pellegrini, La Carta dei Dialetti d'Italia
7. Carla Marcato Dialetto, Dialetti e Italiano
8. Maurizio Dardano, Nuovo Manualetto di Linguistica Italiana, Bologna, Zanichelli, 2005
9. Ascoli, Graziadio Isaia (1883-85): L'Italia dialettale
10. G. I. Ascoli, L’Italia dialettale
11. Maurizio Dardano, Nuovo Manualetto di Linguistica Italiana, Bologna, Zanichelli, 2005
12. Tullio De Mauro, Storia Linguistica dell'Italia Unita, Biblioteca universale Laterza 1983.
13. Manlio Cortelazzo, Carla Marcato, dizionario etimologico dei dialetti italiani, Torino, UTET, 1992.
14. Alberto Zamboni, I dialetti e le loro origini, in ItaDial

(periodico specialistico), Bologna, Clueb.

15. Karl Jaberg, Jakob Jud, Atlante linguistico ed etnografico dell'Italia e della Svizzera Italiana, Milano, Unicopli, 1987.
16. Carla Marcato, Dialetto, Dialetti e Italiano, edizioni Il Mulino 2002.
17. Ilaria Bonomi, Andrea Masini, Silvia Morgana, Mario Piotti
Elementi di Linguistica italiana, edizioni Carocci 2006.
18. Corrado Grassi, Alberto Sobrero, Tullio Telmon, Introduzione alla dialettologia italiana, Roma-Bari, Laterza, 2003.
19. Vincenzo Cappellini, Nuovo dizionario pratico di grammatica e linguistica, 1999.
20. Alberto Mazzetti, Patrizia Manili, Maria Rosaria Bagianti, “ Qui Italia ” corso di lingua italiana per straniera 1997.
21. Giuseppe Pittono “ Così si dice e si scrive ” Dizionario grammaticale e degli usi della lingua italiana Zanichelli 1995
22. Manlio Cortelazzo e Paolo Zolli, Degli Dizionario Etimologico della Lingua Italiana, Zanichelli, 2005
23. Pubblicata sulla rivista femminile “ Grazia ” del 17.3.1993.
24. Dalla rivista “ Gioia Casa ”, marzo – aprile 1997.
25. Geoffrey Hull, La Lingua Padanese, inedito.
26. Pierre Bec, Manuel pratique de philologie romane (II, 472), Editions Picard, 1971.
27. G.B. Pellegrini, Il cisalpino ed il retoromanzo, 1993,.
28. G.B. Pellegrini, Delle varie accezioni ed estensioni di "ladino".
29. Carta del Pellegrini
30. Sanzio Balducci I Dialetti, Rim 1987
31. Antonio Fappani, Antonio Gatti , Nuova antologia del dialetto. Rim 1999

Internet saytlari

1. <http://www.italicon.it.museo/I337-001>.
2. <http://www.campermania.it.Carte%20Geografiche/it>.

3. <http://www.cronologia.it.storia/a1835g>.
4. <http://www.garzantilinguistica.it>.
5. <http://www.google.it>.
6. <http://www.wikipedia.org.wik.it>. Gaetano Berruto
7. http://www.Maurizio_Dardano.it.
8. <http://www.dialettologia.it>. dott.Marina
9. [http://www.Pucharelli.lingua e dialetti.d`italia](http://www.Pucharelli.lingua_e_dialetti.ditalia) Francesco Avolio 2009
10. [http:// www.lingue e dialetti e ling-st-in-it](http://www.lingue_e_dialetti_e_ling-st-in-it).
11. <http://www.italianisticaonline.it>. 2005/lido-de-mauro/
12. [http://www. E- adabiyot. Slide/thumbs_ smoll](http://www.E-adabiyot.Slide/thumbs_smoll).
13. <http://www.wikipedia.org>. Nicola gigante.
14. <http://www.ilm.it/ru>.
15. [http://www.referat-ispolzvanie dialektnoy- leksikiy- rechi](http://www.referat-ispolzvanie_dialektnoy-leksikiy-rechi).
16. <http://www.regione.vda.it>.
17. <http://www.fondchanoux.org.it>.